

BĒRNU UZVEDĪBAS PROBLĒMAS – IZAICINĀJUMI UN RISINĀJUMI

Jānis Pāvulēns,
pavulens@inbox.lv

PROBLĚMUZVEDĪBA

Uzvedība...

- ...indivīda **rīcības ārēja izpausme**, izturēšanās, attieksme konkrētās situācijās, ko nosaka
 - 1) vitālās **vajadzības** un **vides apstākļi**,
 - 2) tuvākajā apkārtnē vai plašākā sabiedrībā **pieņemtās estētiskās, tikumiskās normas un etiķete** (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca, 2000).
- ...cilvēka dziļākās **iekšējās būtības izpausme**.
(Skolotājs, 2/2005)

Problēmuzvedība (1)

- Sevišķi **pastiprināta aktivitāte**: biežas, straujas un bezmērķīgas kustības;
- **Traucējoša uzvedība** – iziešana no vietas, citu aizskaršana, spēlēšanās un trokšņošana;
- **Agresīva**, uz upuri vērsta **uzvedība** ar nodomu nodarīt tam pāri;
- **Mēģinājumi darīt pāri** sev vai citiem;
- **Krimināla uzvedība** – zagšana, melošana, likumu pārkāpšana;
- Domu traucējumi (**dīvainas idejas**);

Problēmuzvedība (2)

- **Noslēgtība**, vairīšanās no sociālās mijiedarbības, ieslīgšana sapņainībā;
- Spēlēšanās vienatnē, **nespēja** pēc uzaicinājuma **sadarboties** ar citiem;
- **Piepešas** uzvedības vai noskaņojuma **izmaiņas** bez redzama iemesla;
- Monotonas, kroplīgas vai pārspīlētas **emocionālās reakcijas**;
- Savas **vainas neapzināšanās** pēc sliktas rīcības;
- **Vienaldzība pret citu jūtām** (Geidžs, Berliners, 1999).

Definīcijas

- **Nespēja veidot vai saglabāt savstarpēji apmierinošas attiecības ar vienaudžiem un pieaugušajiem; neatbilstoši uzvedības vai jūtu izpausmes veidi normālos apstākļos** (Geidžs, Berliners, 1999).
- **Bērni ar uzvedības traucējumiem** (angļu *children with behaviour disorders*) - visi nepilngadīgie ar problēmām pašregulācijā un /vai soc. mijiedarbībā ar pieaugušajiem un vienaudžiem (Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca, 2000).

Definīcijas

- ▶ Bērnu ar **uzvedības traucējumiem** kategorijā ietilpst:
 - a) bērni, kas **izjūt uzmanības trūkumu** (angļu *attention deficit disorder*);
 - b) bērni ar **emocionālām problēmām** (depresija, bailes, sasprindzinājums, naidis, utt.);
 - c) **autiskie** bērni;
 - d) bērni ar **psihiskām aizturēm** (g.k. intelekta sfērā);
 - e) bērni ar **pazeminātu spēju mācīties**;
 - f) bērni ar **soc. uzvedības novirzēm**;
 - g) pusaudži, kuru diagnoze ir **anoreksija** un **bulīmija**.

(Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca, 2000)

Uzvedības *problēma*

**organiskas un/vai sociālas izcelsmes
vispārpieņemtām normām neatbilstošs
uzvedības modelis (*pattern*),
kas vairāk vai mazāk nelabvēlīgi ietekmē
psihosociālo attīstību un sociālo
integrāciju.**

MEDIĶU STATISTIKA

Uzvedības un emocionāli traucējumi, kas parasti sākušies bērnībā un pusaudža vecumā F90-F98

Behavioral and emotional disorders with onset usually occurring in childhood and adolescence F90-F98

Uzvedības traucējumi

- **uzmanības deficīta sindroms,**
- **nesocializēti uzvedības traucējumi** (biežāk izpaužas kā individuāla disciplīnas neievērošana skolā)
- **socializēti uzvedības traucējumi** (antisociāla, agresīva uzvedība grupā)
- **trauksme, bailes, rauste,** kas saistīta, piemēram, ar šķiršanos no vecākiem,
- **opozicionāra un izaicinoša uzvedība** u.c. traucējumi.
- **...var būtiski ietekmēt attīstības procesu, spēju veidot komunikāciju, socializēties un iekļauties sabiedrībā** (Psihiskā veselība Latvijā 2014. gadā, 2015).

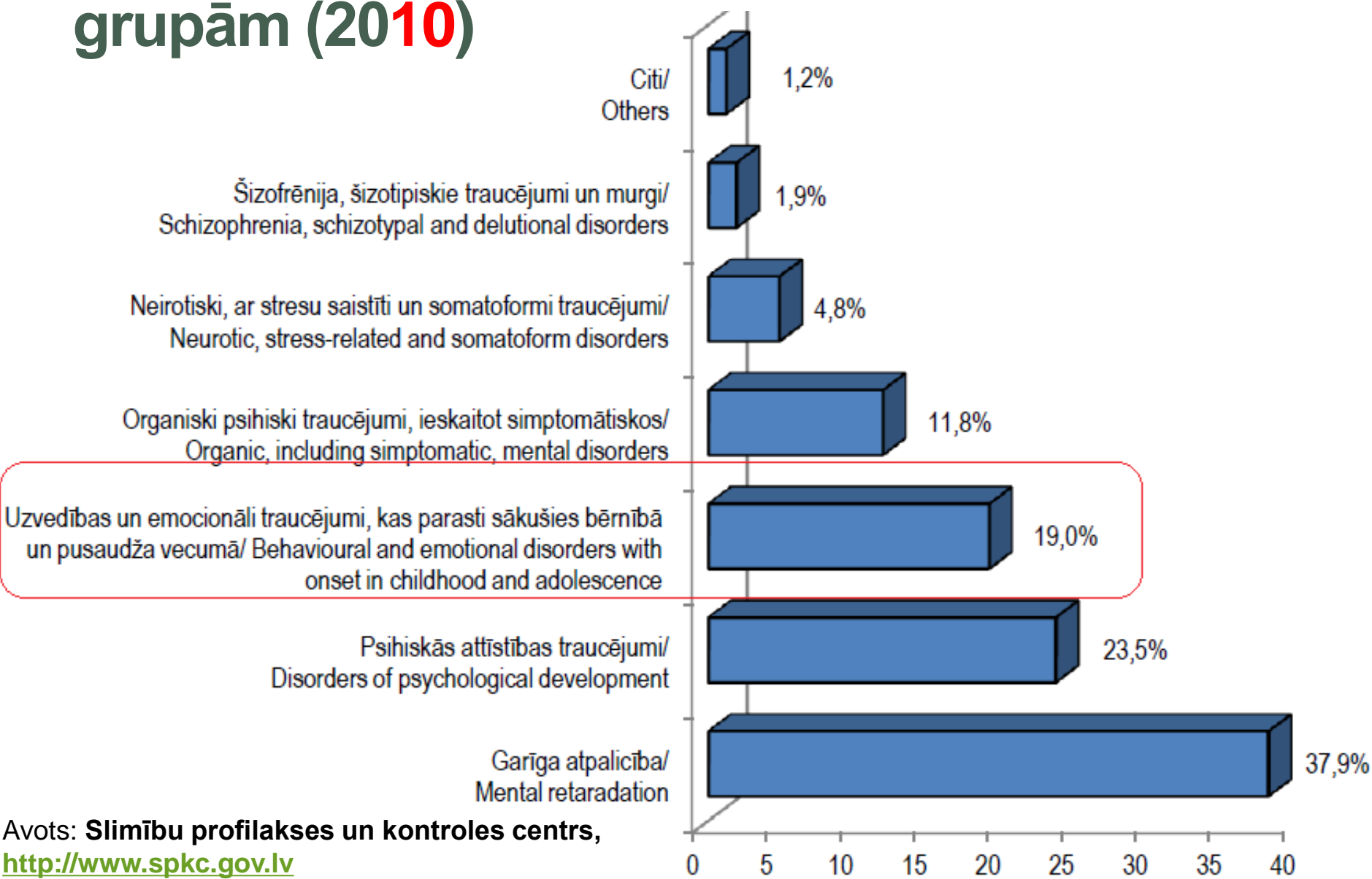
Uzvedības traucējumi

- ...biežākais bērnu un pusaudžu konsultēšanas iemesls;
- ...cēloņi nereti meklējami bērna ģimenes problēmās, vecāku attieksmē, audzināšanā;
- ...attīstību sekmē kopējās sociāli ekonomiskās tendences, piem., vecāku došanās peļņā uz ārvalstīm, atstājot bērnus bez pienācīgas aprūpes. (Psihiskā veselība Latvijā 2014. gadā, 2015).

Uzvedības traucējumi

- ...[ja netiek pienācīgi ārstēti], var atstāt iespaidu uz cilvēka dzīvi pieaugušā vecumā, izraisot neirozes, asociālus uzvedības traucējumus vai citas slimības;
- ... prasa papildus ieguldījumus izglītības, tieslietu un iekšlietu jomās, piem., nodrošinot pacientiem, kas nevar iekļauties skolas vidē, speciālas izglītības programmas (Psihiskā veselība Latvijā 2014. gadā, 2015).

Uzskaitē esošo bērnu sadalījums pa diagnožu grupām (2010)

Avots: Slimību profilakses un kontroles centrs,

<http://www.spkc.gov.lv>

Traucējumu salīdzinājums, 2014. g Uzskaitē uzņemtie līdz 18 gv.

Uzvedības un emocionālie traucējumi, kas parasti sākušies bērnībā un pusaudža vecumā, F90-F98

Psihiskās attīstības traucējumi, F80-F89

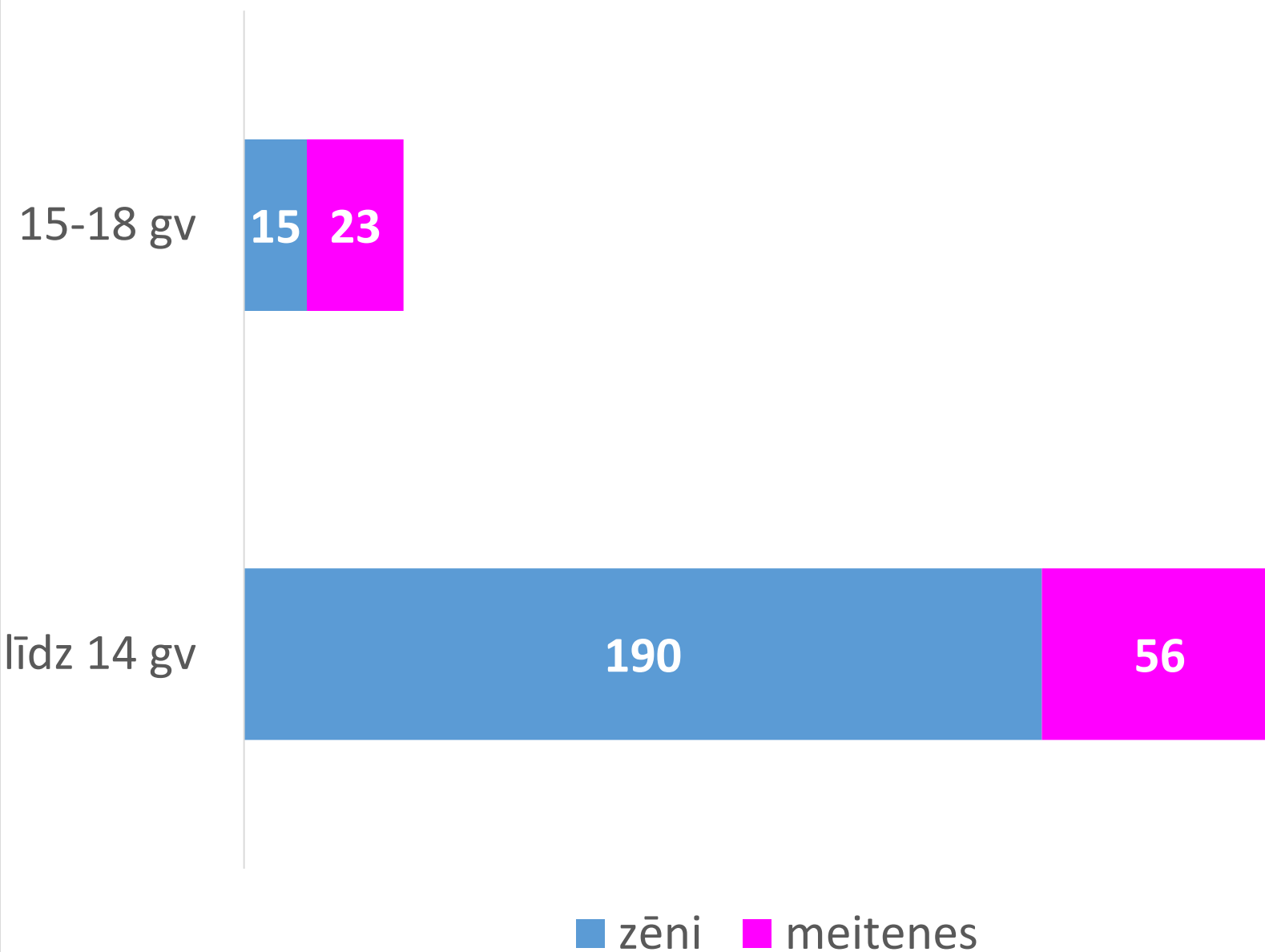

Garīga atpalcība, F70-F79

■ zēni ■ meitenes

Uzskaitē 2014.g uzņemtie F90-98

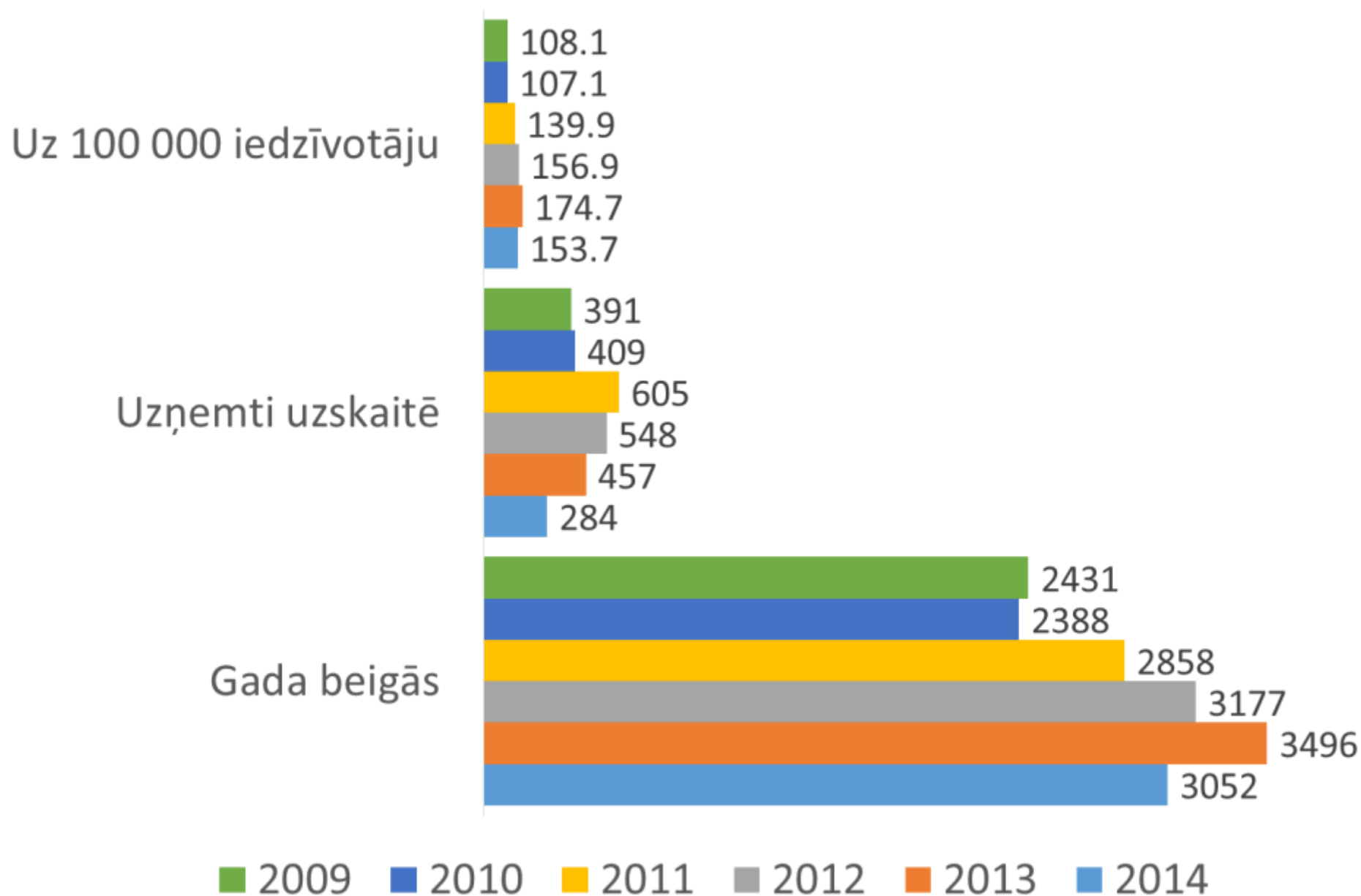

F90 - F98 Latvijā 2014.gadā
Uzņemti uzskaitē 284 bērni un jaunieši

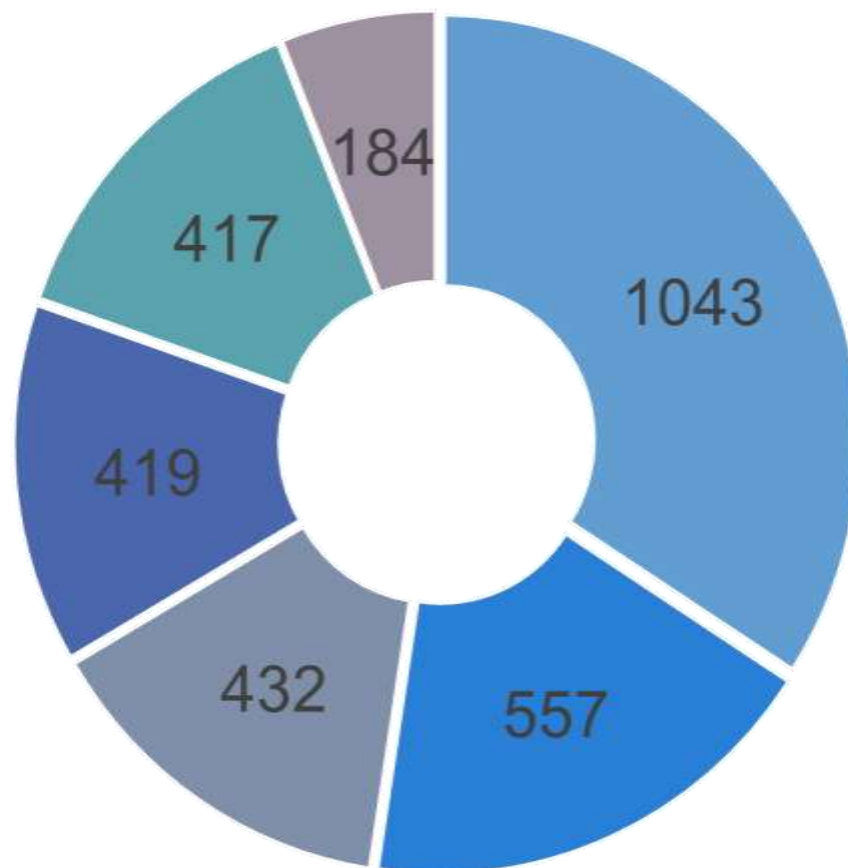

■ Rīga ■ Pierīga ■ Zemgale ■ Kurzeme ■ Latgale ■ Vidzeme

F90 - F98 Latvijā 2009. - 2014.gadā

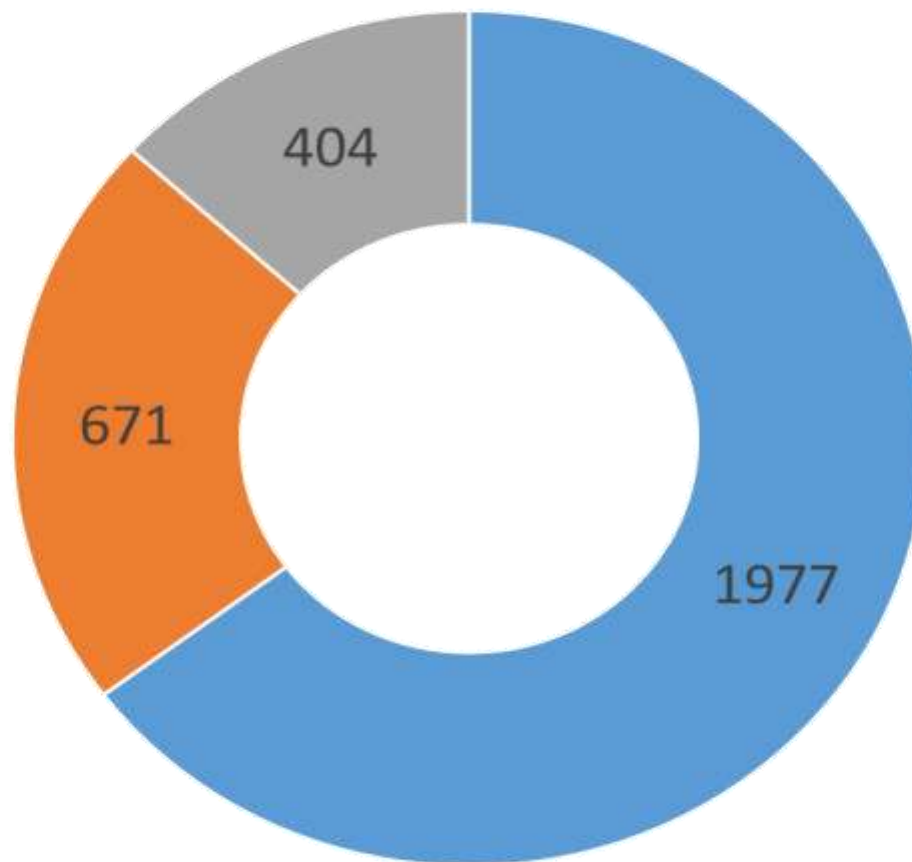

F90 - F98 Latvijā 2014.gadā
Uzskaitē ir 3052 bērni un jaunieši

■ Rīga ■ Latgale ■ Zemgale ■ Kurzeme ■ Pierīga ■ Vidzeme

F90 - F98 Latvijā 2014.gadā Uzskaitē esošie

■ līdz 14 gv ■ 15-17 gv ■ virs 18 gv

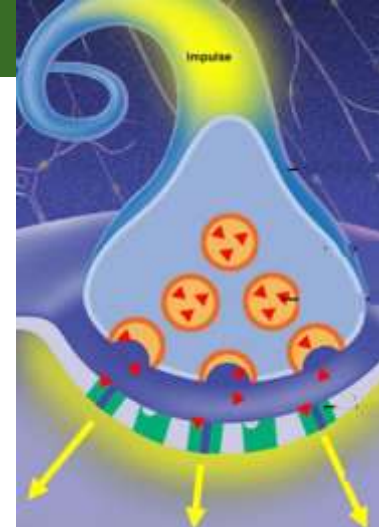
Diagnoze	Kods	Uzskaitē			Uzņemti		
		2012	2013	2014	2012	2013	2014
Hiperkinētiski traucējumi	F90	1060	1134	1011	149	143	81
Uzvedības traucējumi (kopā)	F91	590	633	439	76	65	40
Uzvedības traucējumi ģimenes ietvaros	F91.0	58	59	33	5	4	2
Nesocializēti uzvedības traucējumi	F91.1	160	174	133	22	18	12
Socializēti uzvedības traucējumi	F91.2	285	308	212	33	30	22
Opozicionāri izaicinoši traucējumi	F91.3	48	49	34	7	6	2
Jaukti uzvedības un emocionāli traucējumi	F92	880	1027	980	176	165	105

KO MĒS PAR **VINĪEM** ZINĀM?

UZMANĪBAS DEFICĪTA UN HIPERAKTIVITĀTES SINDROMS F90

UDHS mehānisms

Neironi saziņai izmanto dažādas ķīmiskas vielas, starp kurām dominē serotonīns un **dopamīns**.

Pēdējo gadu molekulāri ģenētisko pētījumu rezultāti pierāda, ka UDHS ir saistīts ar

dopamīna

receptoru

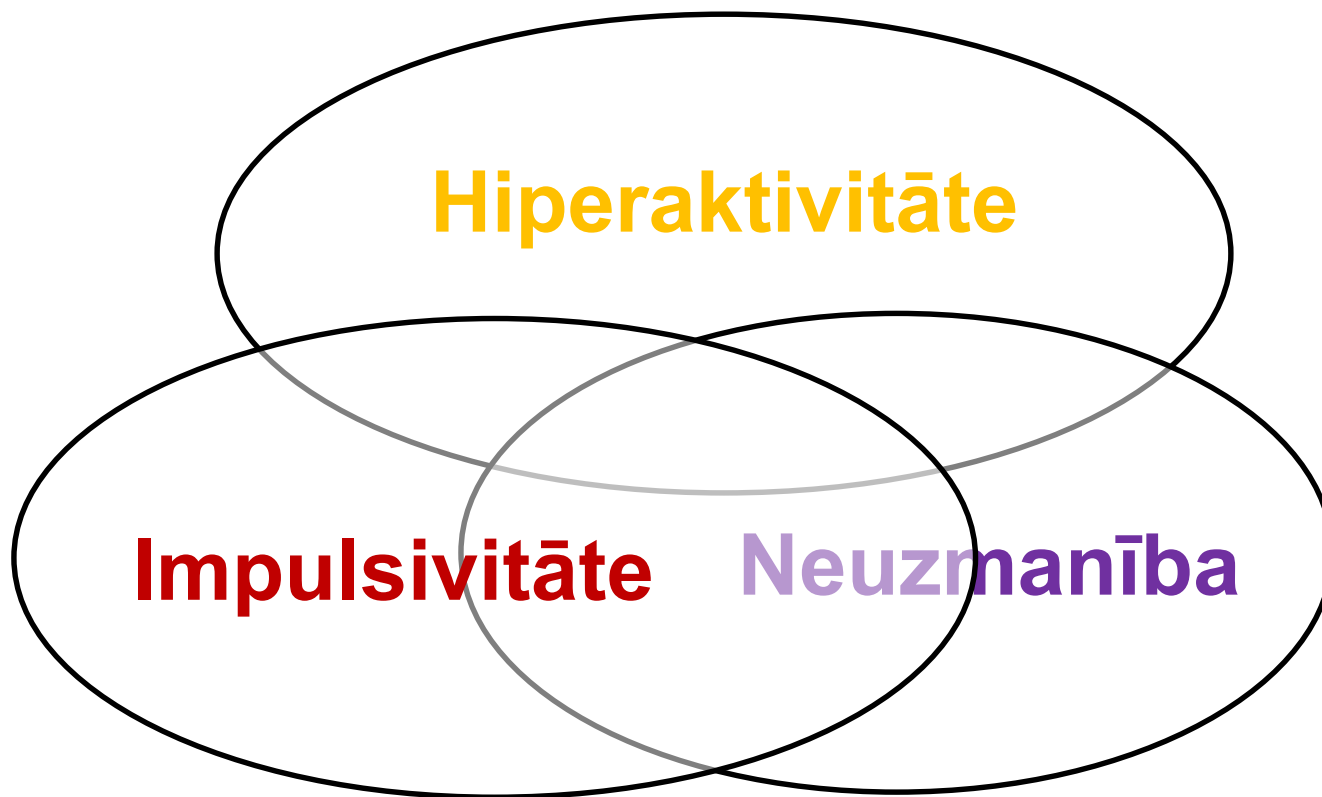
aktivitātes traucējumiem,

dopamīna transporta un **dopamīna** bēta hidroksilāzes disfunkciju (regulē norepinefrīna sintēzi).

(Andrēziņa, 2010)

UDHS ir ...

UDHS ietver **noturīgus** un bērna **vecumam neatbilstošus** **neuzmanības**, **hiperaktivitātes** un **impulsivitātes** simptomus.

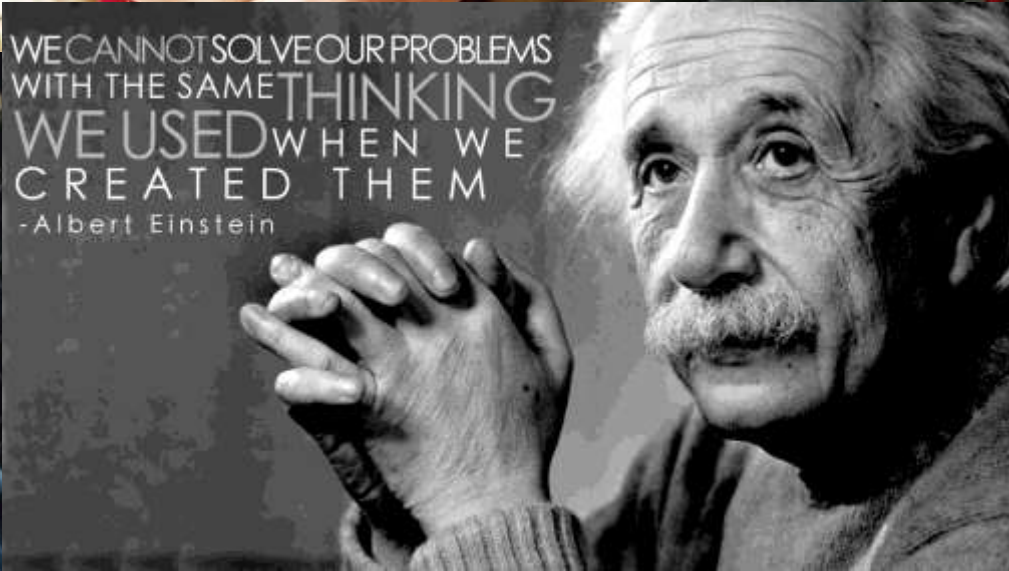
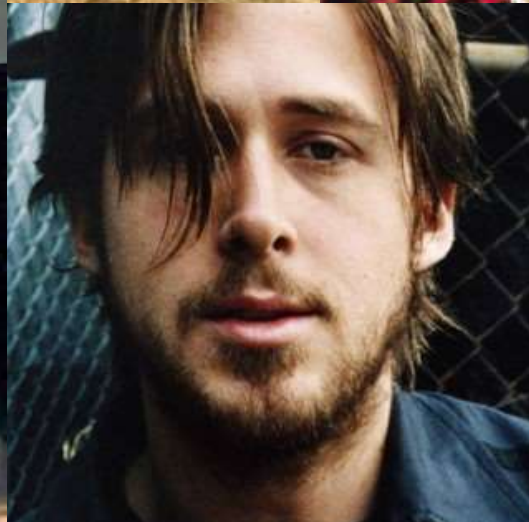
F90 Hiperkinētiskie traucējumi

Apakštipi un to atšķirības	Neuzmanīgais tips	Hiperaktīvi – impulsīvais tips
Pamana	Sākumskolā	Pirmsskolā
Dzimumu proporcijas	Aptuveni vienādi	Zēnu pārsvars
Galvenā problēma	Sekmes mācībās	Uzvedība
Raksturojums	«Klusie ūdeņi» «Sapņotājs/-a»	«Nedomā, ko dara» «Nemiera gars»

Anketa vecākiem un skolotājiem

- visu laiku kustina pirkstus, plaukstas, rokas, pēdas, kājas;
- staigā, skraida, trinas apkārt, kamēr citi sēž;
- nevar sagaidīt pie līnijas, sākot spēli vai mainoties spēles laikā;
- nevar pabeigt iesākto;
- ātri, pēc īsa brīža viss apnīk;
- ir sapņains vai šķiet, ka atrodas citā pasaulē;
- runā vienlaikus ar citiem;
- pildot mājasdarbus un skolas uzdevumus, ātri sadusmojas;
- vispirms dara, pēc tam domā;
- nevar noturēt uzmanību, koncentrēties, ja kāds staigā.

(ADHD Checklist, National Institute of Mental Health, 2004)

ADHD NATION

AVERAGE INCREASE OF ADHD DIAGNOSES

ADHD IN NUMBERS

8.4 percent Percentage of children aged between 3 and 17 diagnosed with ADHD

5.2 million Number of children aged between 3 and 17 diagnosed with ADHD

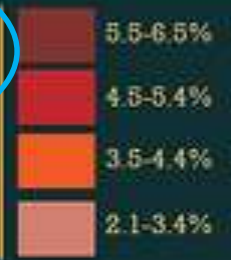
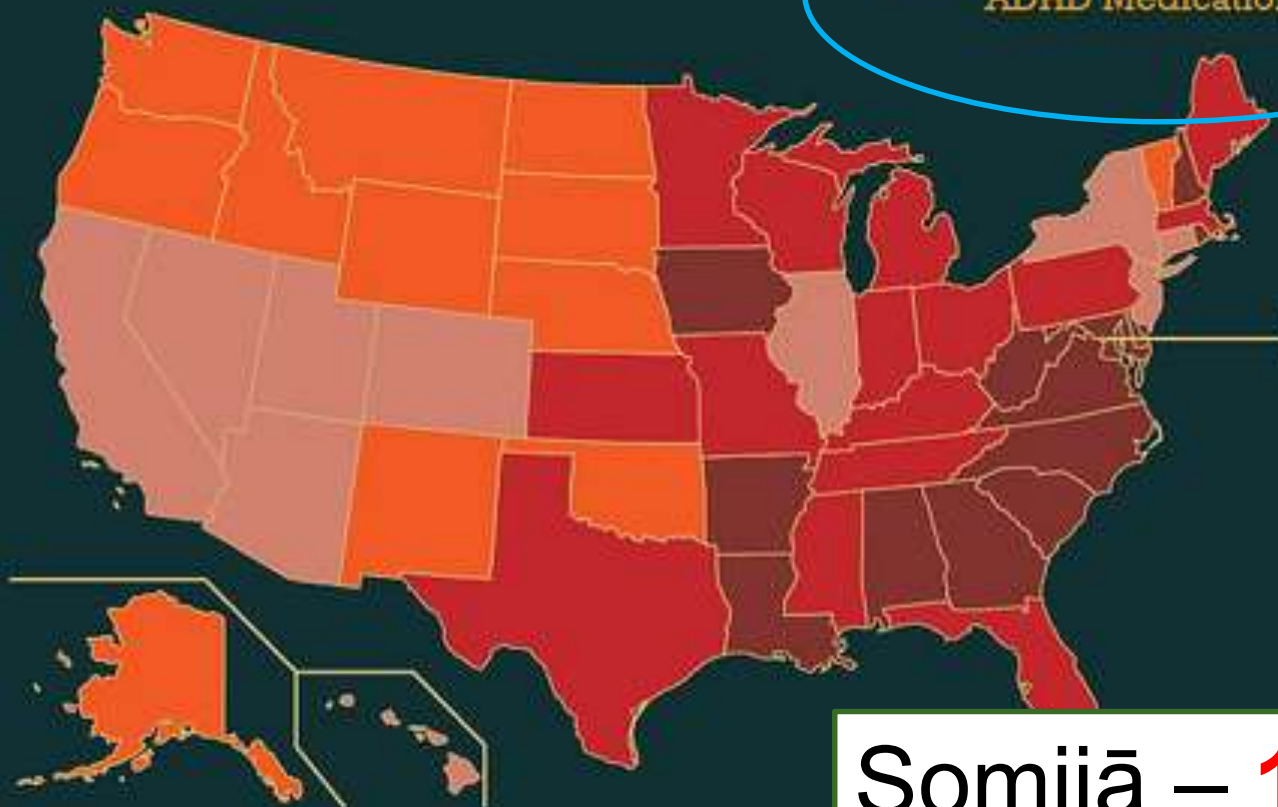

Percentage of boys aged between 3 and 17 diagnosed with ADHD

Percentage of girls aged between 3 and 17 diagnosed with ADHD

Percentage of Children Receiving ADHD Medication Treatment

D.C.

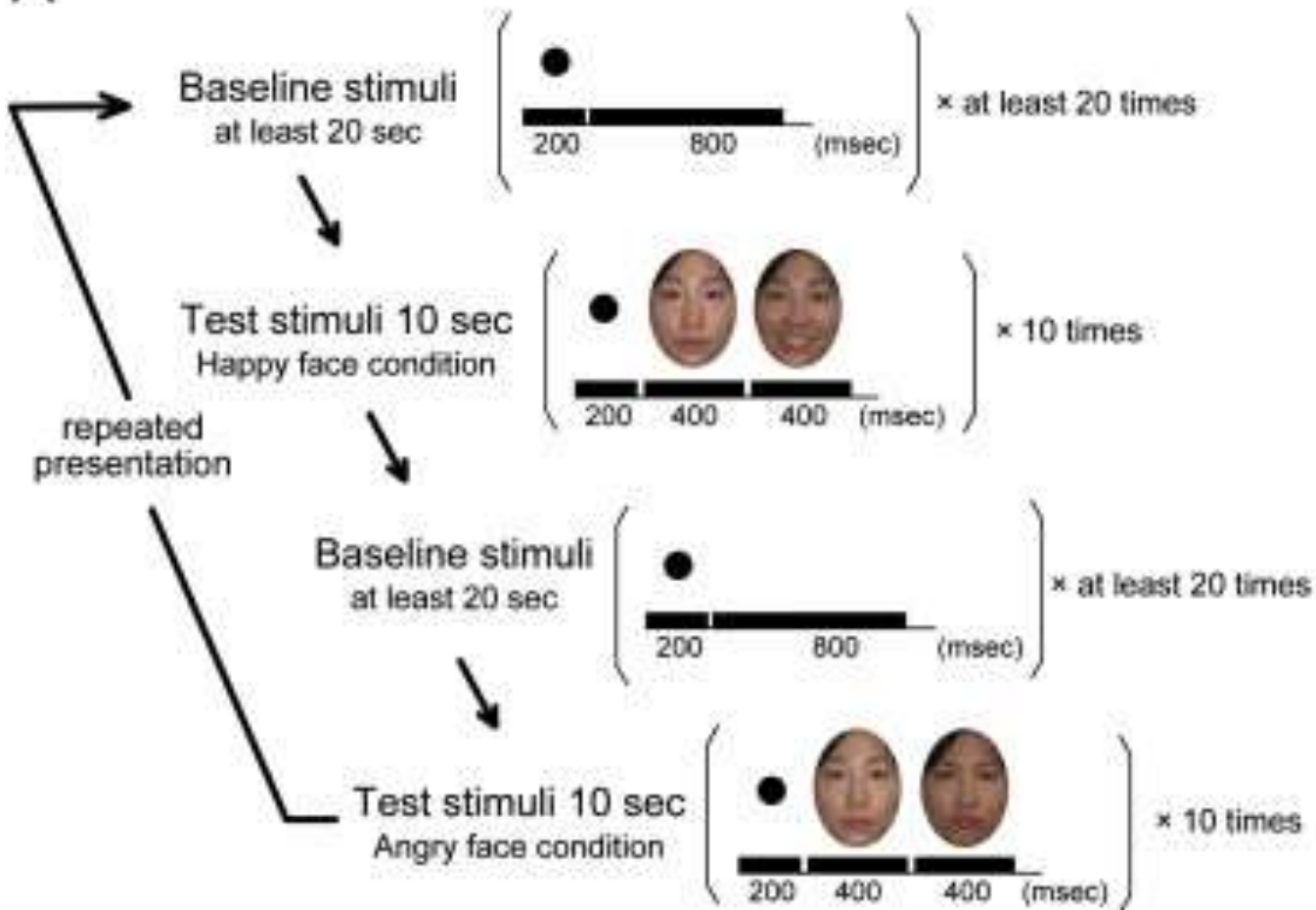
Somijā – **1%** (Sahlberg, 2013)

UDHS: Smadzenes un dusmu izpausmes

- ▶ 13 japāņu zēniem **ar UDHS (ADHD)**
(vecums 8–12 gadi, $M=10.0$, $SD=1,25$)
- ▶ 13 japāņu zēniem **bez UDHS (TD)**
(vecums 8–12 gadi, $M=9.75$, $SD=1,25$)
- ▶ demonstrēja attēlus, kuros redzama **priecīga** vai **dusmīga** seja.
- ▶ Attēlu demonstrēšanas laikā mērīja *oksihemoglobīna* un *deoksihemoglobīna* izmaiņas smadzenēs, izmantojot infrasarkanā starojuma spektroskopiju.

Pētījuma dizains un sensoru novietojums

A

B

Happy face

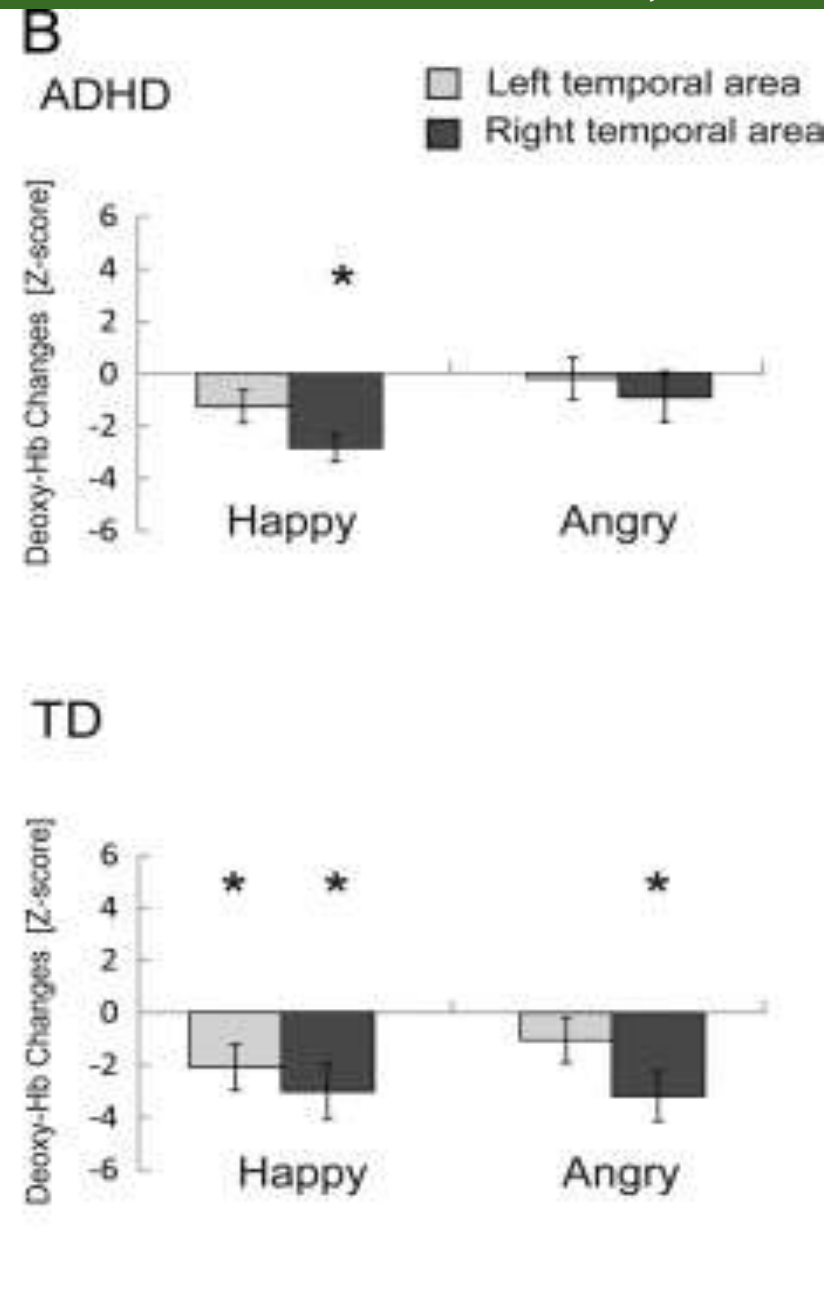
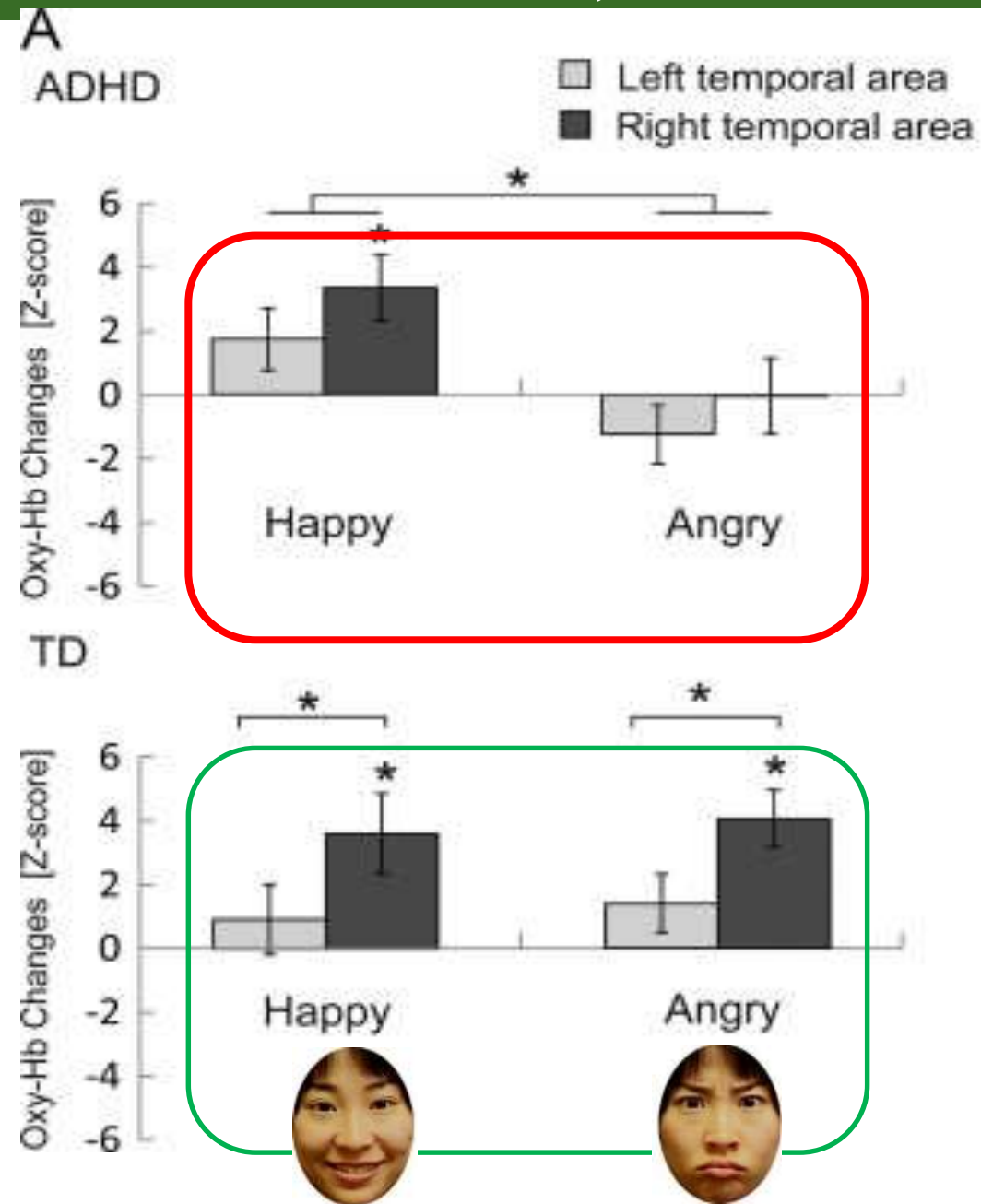
Angry face

Avots: Ichikawa H., Nakato E.i , Kanazawa S., Shimamura K., Sakuta Y. , Sakuta R., Yamaguchi M.K., Kakigi R. (2014) **Hemodynamic response of children with attention-deficit and hyperactive disorder (ADHD) to emotional facial expressions.** *Neuropsychologia*, Vol. 63, pp 51- 58.

<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0028393214002735>

oxy-Hb izmaiņas

deoxy-Hb izmaiņas

UDHS: Smadzenes neatpazīst dusmu izpausmes sejas

- ▶ Bērniem **bez UDHS** vērojot abus attēlus aktivizējās **labā smadzeņu puslode**.
- ▶ Bērni **ar UDHS** aktīvi reaģēja tikai uz **priecīgās sejas attēlu**; **dusmīgo seju** vērojot, **smadzeņu aktivizēšanās netika konstatēta**.
- ▶ Iespējams, ka bērnu ar UDHS nespēja uztvert dusmu izpausmes **mīmikā** ir vienaudžu atstumšanas neiroloģiskais pamats ([Ichikawa et al., 2014](#)).
- ▶ Bet saskarsmes grūtības rodas ne tikai ar vienaudžiem...

UDHS: Smadzenes neatpazīst dusmu izpausmes sejās

- ▶ P.S. Bērniem, kuri auguši bērnu namos arī konstatēta labāka **audiālā** uztvere, **nekā vizuālā**, kā arī **prosopagnozija** ((grieķu: "*prosopon*" = «seja», "*agnosia*" = «nezināšana»)) – nespēja atpazīt sejas ([Bowles et al., 2009](#); [Pollak et al., 2010](#); [Szell, 2014](#))
- ▶ Tas nozīmē, ka mums, pieaugušajiem jāmeklē **alternatīvas komunikācijas metodes**, ja vēlamies, lai mūs sadzird (*saredz?*).

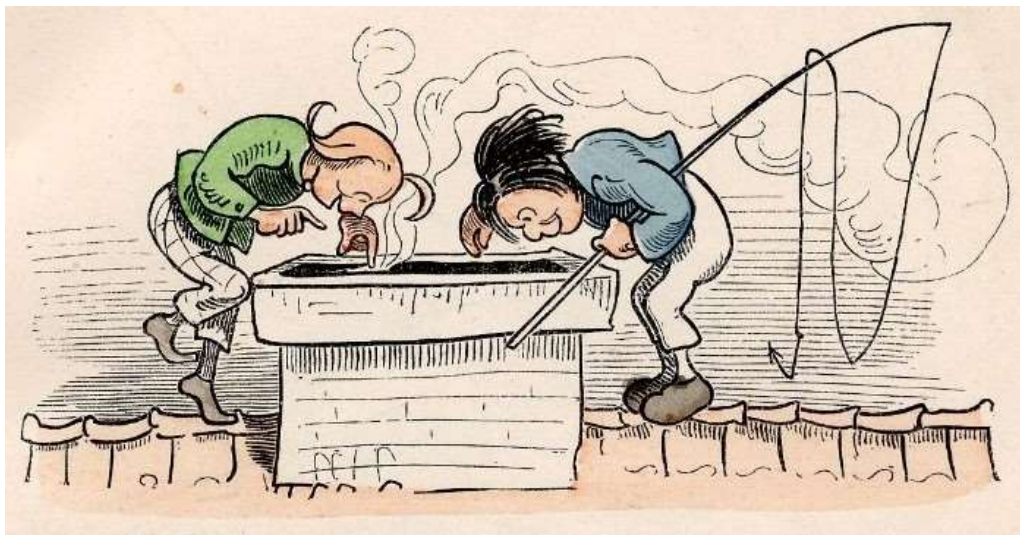
UDHS norise un prognoze

Vecums	Klīniskās izpausmes
1 – 3	Neuzmanīgi, trokšņaini, nepakļaujas lūgumiem un aizrādījumiem
4 – 6	Zems pašvērtējums, grūtības iekļauties pirmsskolas nodarbībās, pielāgošanās grūtības.
7 – 10	Sliktas sekmes skolā, socializācijas problēmas, destruktīva uzvedība klasē un ģimenē.
11 - 13	Opozicionāri izaicinoša uzvedība, <i>disforija</i> (grūtsirdība + aizvainojamība), subdepresija, agrīna tieksmju un dziņu izpausme.
14 - 17	Antisociāla uzvedība, nespēja pabeigt mācību iestādi, atkarības slimības, augsts delinkventas uzvedības risks. (<i>Andrēziņa, 2010</i>)

UZVEDĪBAS TRAUCĒJUMI
(*CONDUCT DISORDERS*) F91

Uzvedības traucējumi (F91.0...2)

Ak, par **ļauņiem bērniem** nākas
Dzirdēt daudz, kad runas sākas!
Tā, lūk, **Makss ar Morici**
Abi lielie nedarbji.
Mācības lai diez cik labas,
Neatgriez šīs ļaunās dabas.
Tie par tam vēl pasmejas,
Paslepeni zobojas.

Bet uz ļaundarībām, jā,
Tur tiem prāts ir diezin kā! -
Lopus mocīt, ļaudis mēdīt,
Ābolus no dārziem blēdīt -
Tas ir tiešām jautrāki
Un turklāt daudz vieglāki
Nekā baznīcā un skolā
Rātņi sēdēt savā solā. -
Bet vai! vai! es iesaucos,
Kad uz galu noskatos! -
Ak, tā lieta bija vāja,
Kā tiem abiem galā gāja,
Tādēļ šo te nedarbi
Bildēs, rakstos salikti.

/V.Bušs/

Uzvedības traucējumu veidi

**Uzvedības
traucējumi**

**Agrā bērnībā
konstatētie**
(*childhood-onset
CD*),
**vismaz viena
pazīme izpaužas
līdz 10 g.v.**

**Pusaudža vecumā
konstatētie**
(*adolescent-onset
CD*)

Uzvedības traucējumu veidi

- Vecumam **ir** nozīme:
 - Bērnu, kuriem traucējumi izpaužas agrā bērnībā (**~7%**) (*childhood-onset CD*) (**biežāk – zēniem**), uzvedība ir **agresīvāka, raksturīgs** neproporcionāli liels likumpārkāpumu skaits, agresivitāte **saglabājas** uzvedībā bērnam pieaugot.
 - Raksturs nemainās, pieaugot kļūst pieejamas citas iespējas (Patterson, 1993).
 - Pusaudžu vecuma traucējumi (**vienādi zēniem un meitenēm**) = **mazāka agresivitāte**, traucējumi **samazinās** pusaudžiem pieaugot (Waldman, Lilienfeld, Lahey, 1995; Lahey, Goodman et al., 1999).

•

Pieredze un novērojumi

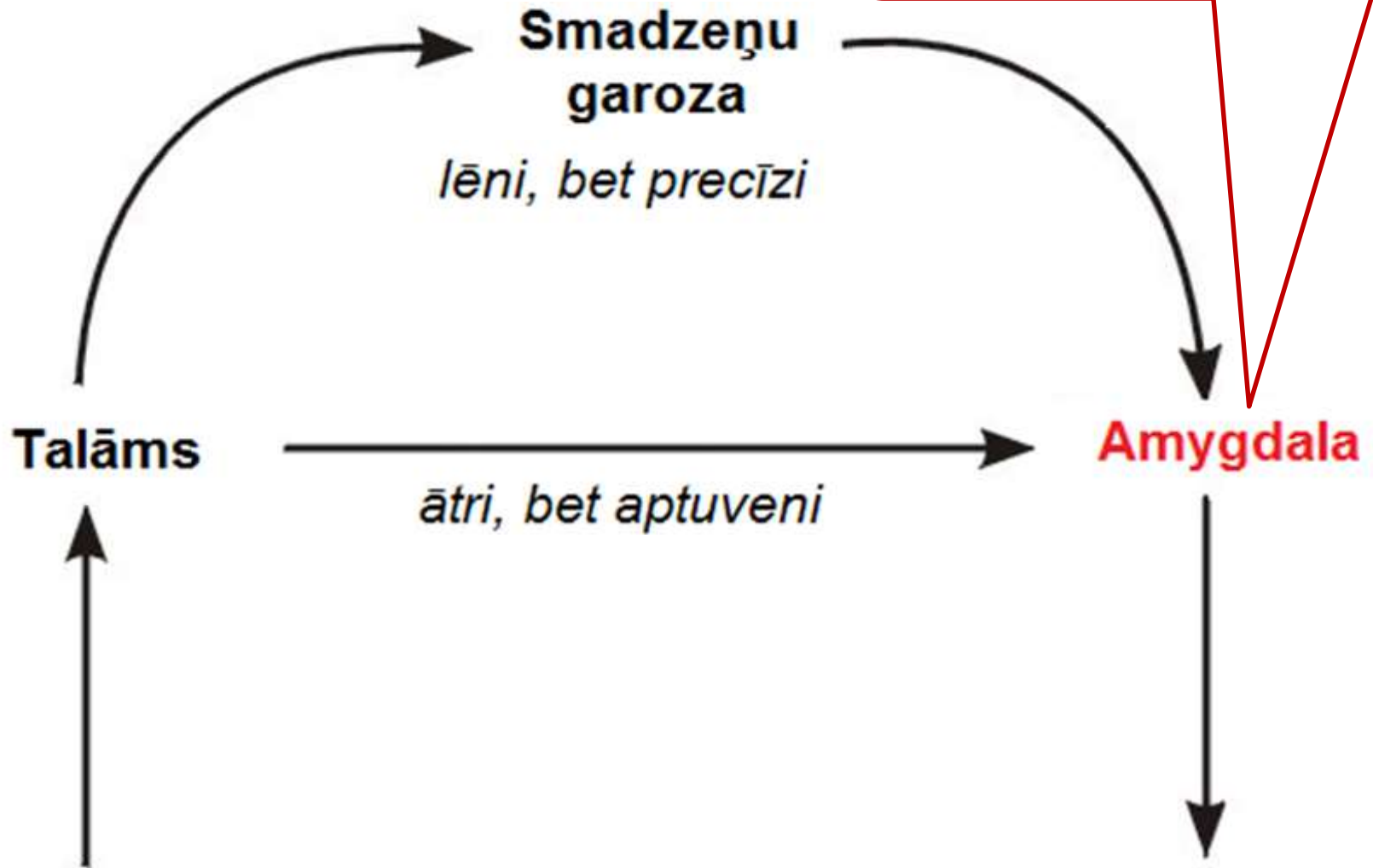
- **Rūdīti noziedznieki**
 - visbiežāk auguši bez vecākiem,
 - tikuši bieži nodoti no vienas audžuvecāku ģimenes citā,
 - uzturējušies bāreņu namos (D.Goulmens).
- Daļai indivīdu, kuri ir vardarbīgi ģimenēs un sabiedrībā raksturīga vardarbība «vēsā vienaldzībā», ko raksturo **sirdsdarbības palēnināšanās** vardarbības laikā (T.Lūiss, F. Amini, R. Lenons).
- **Kā cilvēks veidojas, attīstās un mācās?**
- **Kā aug un veidojas smadzenes?**

Agresivitātes vadība

- **Agresivitātei** nepieciešama precīza neiroloģiskā vadība, jo:
 - pārāk **mazs naidīgums samazina** indivīda **izdzīvošanas iespējas**,
 - **pārāk liels** – [samazina] **veiksmīgu savstarpējo sadarbību**, kas nepieciešama *sociāliem dzīvniekiem*.
- **Niknums** - *cilvēka stāvoklis, kad pārējie orgāni apsteidz smadzenes* (TVNET, 05.05.2015).
- **Agresivitāte** ir saistīta ar vadošo **neironu saišu daudzumu** smadzenēs.

Reakciju pārvaldība

Baiļu un smadzeņu impulsu kontrole

Talāms

**Smadzeņu
garoza**

lēni, bet precīzi

Amygdala

ātri, bet aptuveni

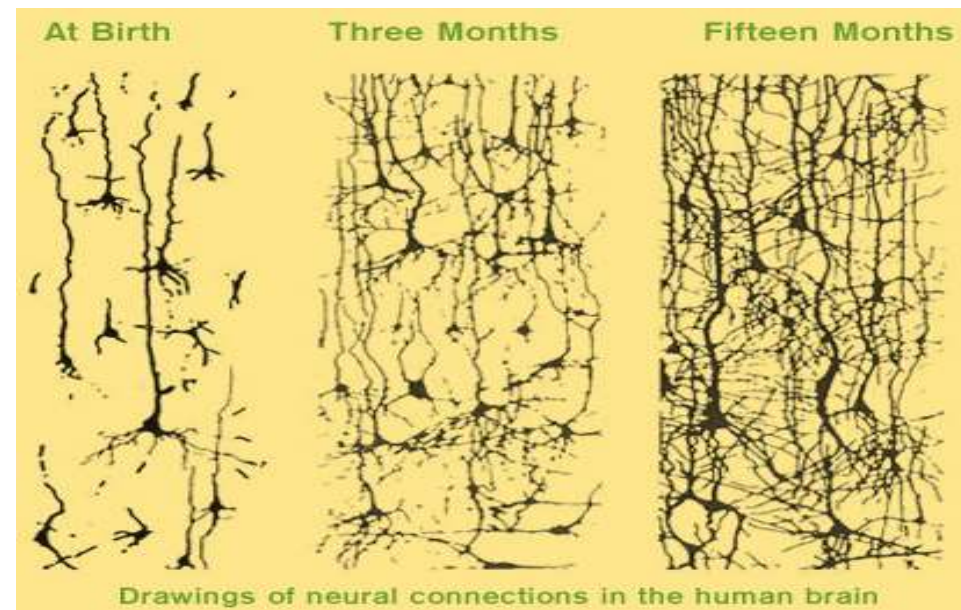
Emocionāls stimuls

Emocionāla reakcija

Pieredzes loma

- Apgūstot jaunas prasmes, smadzenes veido jaunus neironu savienojumus, jo vairāk savienojumu, jo sekmīgāk izdodas apgūt jaunas prasmes...
- **Ģenētiskais kods** izveido tikai dažus neironu savienojumus, **pieredze** papildina un izmaina pārējos.
(Lewis, Amini, Lannon, 2000; Lūiss, Amini, Lenons, 2003)

Pieredzes loma

Efektīvi darboties spējīgas neiroloģijas izveidošanai zīdītājiem nepieciešama **savstarpējā pieķeršanās** un **atkārtojošies** [mātes] **uzvedības modeļi**.

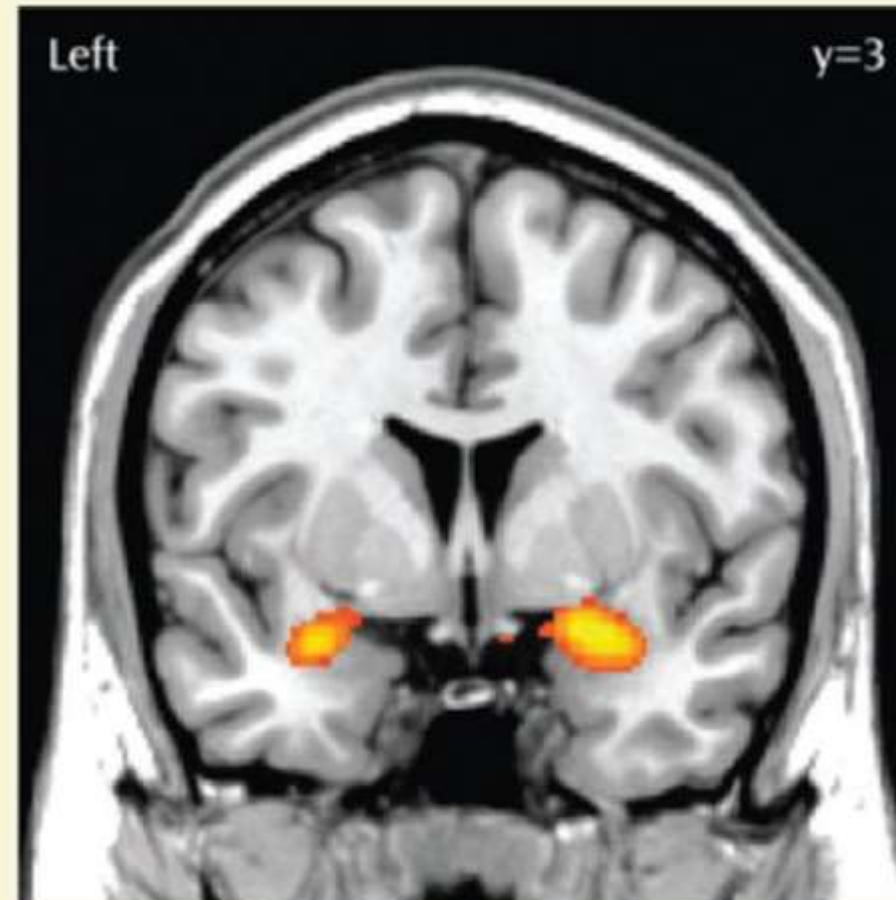
Bez vecāku vadības neiroloģiskie savienojumi uzkrājas un atsevišķās daudzsološās izpausmes **saplūst** vienā kopējā **haosā**.

[Novārtā] pamestu bērnu **smadzenēs iztrūkst miljoniem neironu**.

Do the Brains of Children with Early-Onset Conduct Disorders Differ From Those of Children with Adolescent-Onset Conduct Disorders?

Despite the many differences between children with early-onset versus adolescent-onset CD, recent brain-imaging findings suggest that both groups may display similar brain abnormalities compared to children without CD. Using magnetic resonance imaging (MRI), neuroscientists in England measured the size of specific brain regions of 65 teenage boys with CD and 27 teenage boys without CD (Fairchild et al., 2011). They found that the amygdala, a region of the brain involved in reading others' emotions, empathy, and recognizing when others are distressed, was markedly smaller in teens with CD than in the healthy comparison group. Image to the right highlights the areas of the amygdala (for each side of the brain) in which the reduction in volume was largest for teens with CD versus healthy comparison children.

These preliminary findings are important, since it has been argued that early-onset CD is a neurodevelopmental condition, whereas adolescent-onset CD is mostly the result of teens associating with and mimicking other teens who are getting into trouble. However, this study shows that abnormalities in brain structures underlying social-information processing may contribute to the emergence of both adolescent-onset as well as early-onset CD (Fairchild et al., 2011).

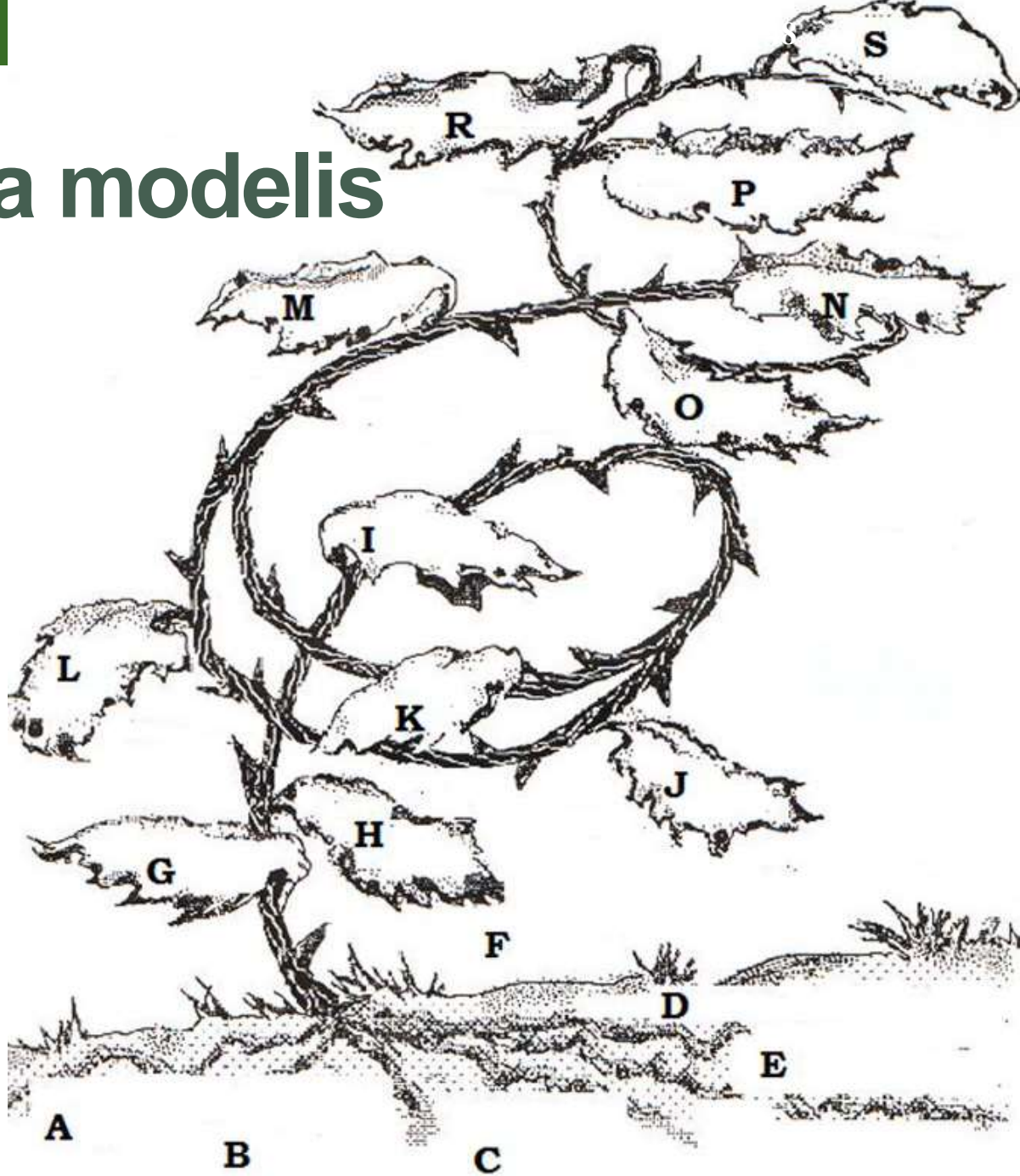
From Brain Structure Abnormalities in Early-Onset and Adolescent-Onset Conduct Disorder, *Am J Psychiatry* 2011;168:624–633. 10.1176/appi.ajp.2010.10081184
© American Psychiatric Association.

Pieredze un novērojumi

- Atšķirības no *parastiem bērniem* smadzeņu mandelēs (*amygdala*) tika konstatētas
 - tiem, kuriem uzvedības traucējumi **sākās agrā bērnībā**, un
 - arī tiem kuriem tie **sākās tikai pusaudža vecumā**.
- Tātad – ir vēl **citi faktori**, kas ietekmē uzvedības problēmu rašanos un nostiprināšanos...

**PIEREDZE VEIDO NERVU
SISTĒMU. BET NE TIKAI...**

D. Patersona modelis

Uzvedības vadība

Ārējās un iekšējās vadības samērs dažādās sabiedrībās ir atšķirīgs

Uzvedības problēmas veidošanās

Nelabvēlīga pieredze:
(neatbilstoša ārējā
uzvedības vadība agrā
bērnībā)

Nepieciešamība
izmantot **uzvedības
ārējās kontroles
līdzekļus**

Neattīstīti sociāli pieņemami
uzvedības modeļi un
nepietiekama uzvedības
iekšējā vadība (kontrole)

Indivīdam un
sabiedrībai **bīstama
uzvedība (uzvedības
problēma)**

Uzvedības vadības **ne**veidošanās

- Nepietiekami uzvedības **iekšējās kontroles mehānismi** izveidojas **ne-normālas, ne-labvēlīgas** (traumējošas, vardarbīgas) pieredzes rezultātā, **bet**
 - bērnam (jaunietim, pieaugušajam) **nav citas pieredzes un citu uzvedības modeļu** (nav ar ko salīdzināt), tādēļ viņš to uztver kā **normālu un labvēlīgu**.
- Nepieciešama **pieredze**, kuras rezultātā iespējams pilnveidot **uzvedības iekšējās kontroles mehānismus un apgūt jaunus uzvedības modeļus**.

Uzvedības korekcija (1)

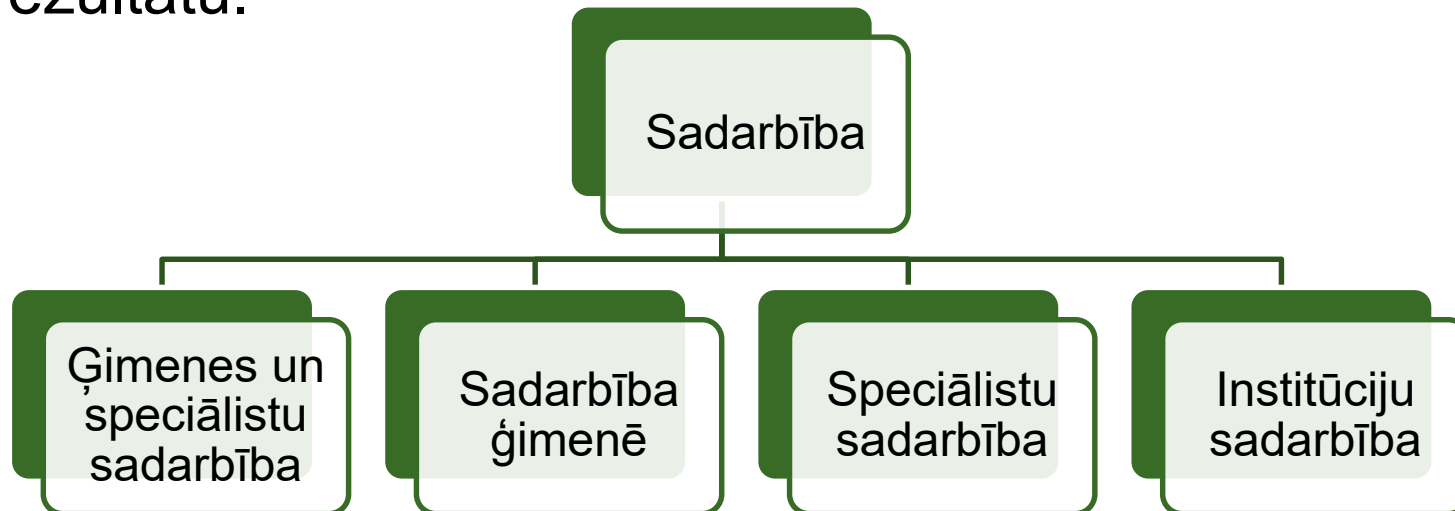

Uzvedības korekcija (2)

- Uzvedības korekcija nav un nevar būt atbalsta sniegšana vienīgi bērnam.
- Bērna uzvedība (arī **uzvedības problēma**) veidojas, izpaužas, nostiprinās un pilnveidojas **dažādās vidēs** (bērna attiecību sistēmās) – ģimenē, izglītības iestādē, sabiedrībā, tādēļ **korekcijas efektivitāte atkarīga no korekcijas katrā bērnu iekļaujošajā sociālajā sistēmā.**
- **Sekmīga** bērna, ģimenes (likumisko pārstāvju), institūciju un speciālistu **sadarbība** → **sekmīga bērna uzvedības korekcija.**

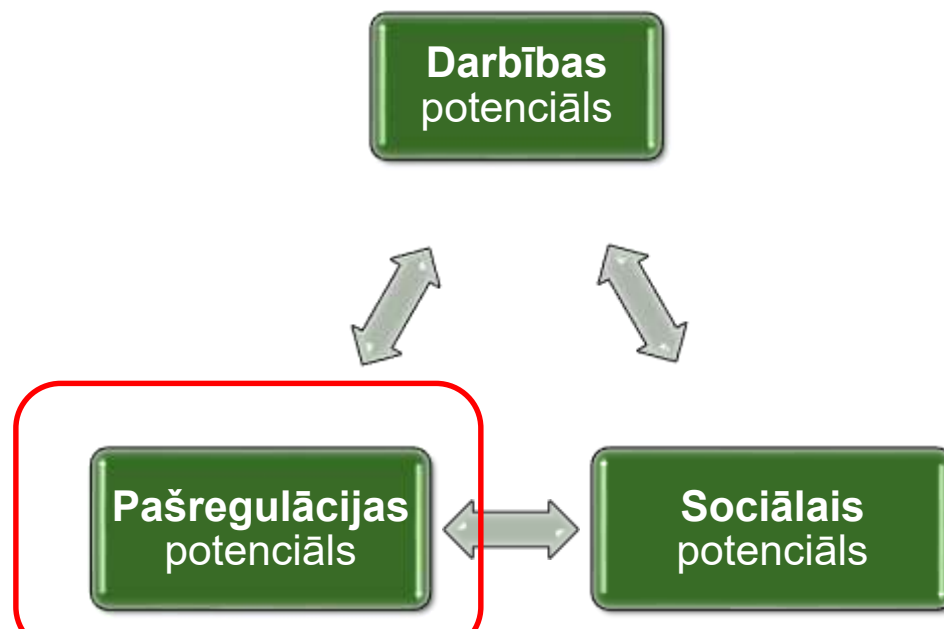
Uzvedības korekcija (3)

- Nosacījumi:
 - vienots, nepretrunīgs, plašs skatījums gan uz problēmu, gan arī uz tās risināšanas veidiem;
 - uzvedības korekcijā iesaistīto institūciju un speciālistu **sadarbība**, solidāri, savas kompetences robežās, uzņemoties atbildību par korekcijas procesu un rezultātu.

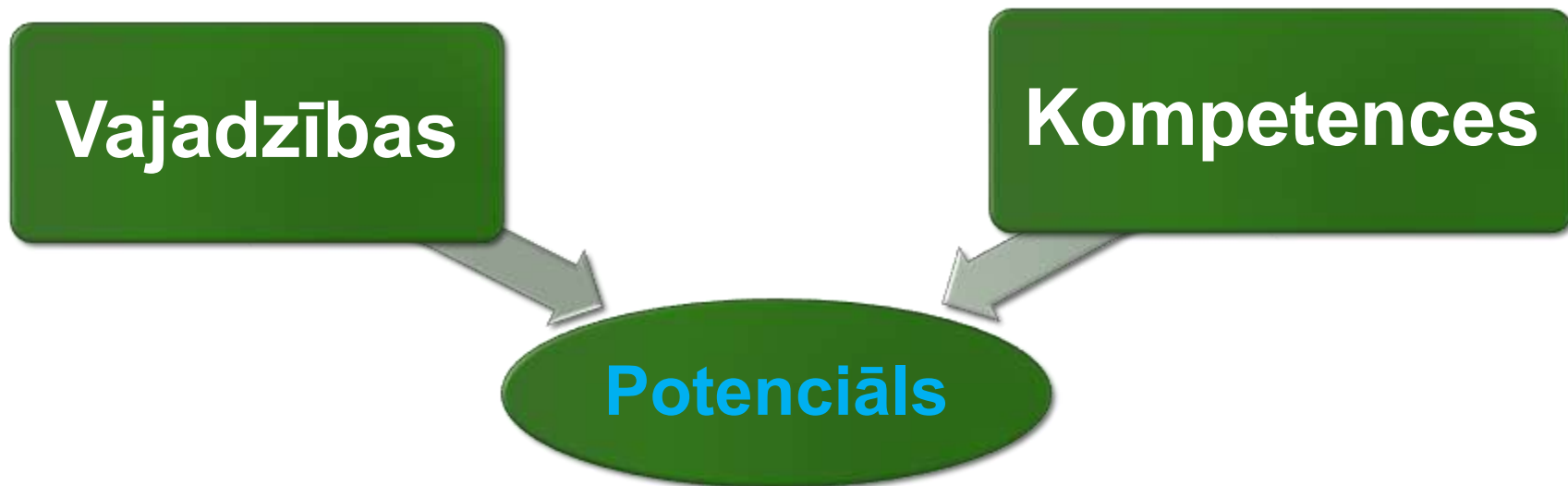
Uzvedības korekcija (4)

- Visu iesaistīto pušu efektīva sadarbība nodrošina **pietiekamu, paredzamu un vienlaicīgi elastīgu ārējo bērna uzvedības vadības (kontroles) ietvaru**, kurā var veidoties un pilnveidoties viņa **iekšējie uzvedības kontroles mehānismi**.

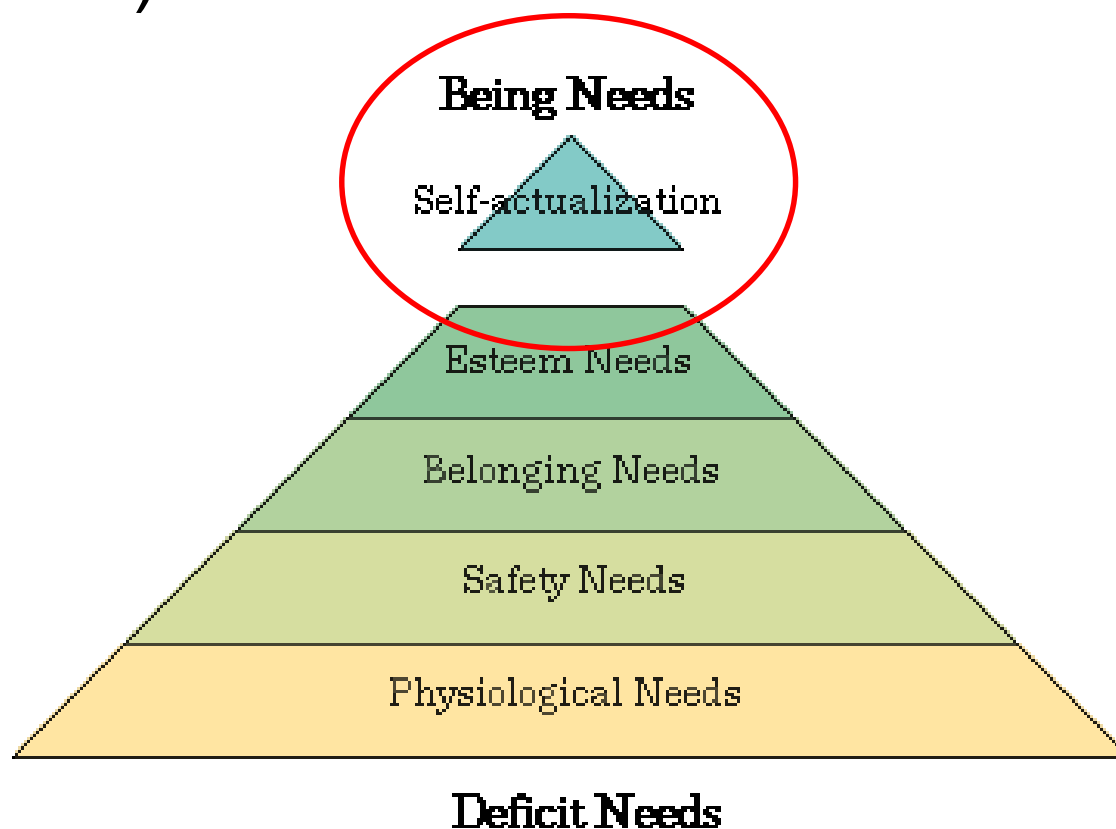
Pārdomām...

- LR Izglītības likuma mērķis ir nodrošināt katram Latvijas iedzīvotājam **iespēju attīstīt savu garīgo un fizisko potenciālu**, lai veidotos par **patstāvīgu** un attīstītu personību, **demokrātiskas** Latvijas valsts un **sabiedrības locekli**...

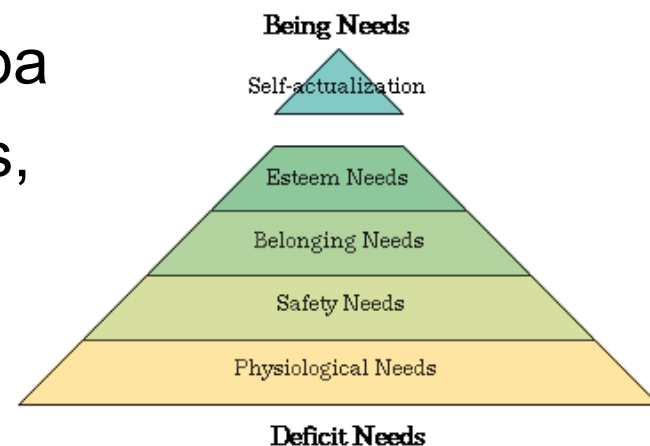
Vajadzība

- **iekšēja nepieciešamība, prasība, tieksme** (*trūkums*).

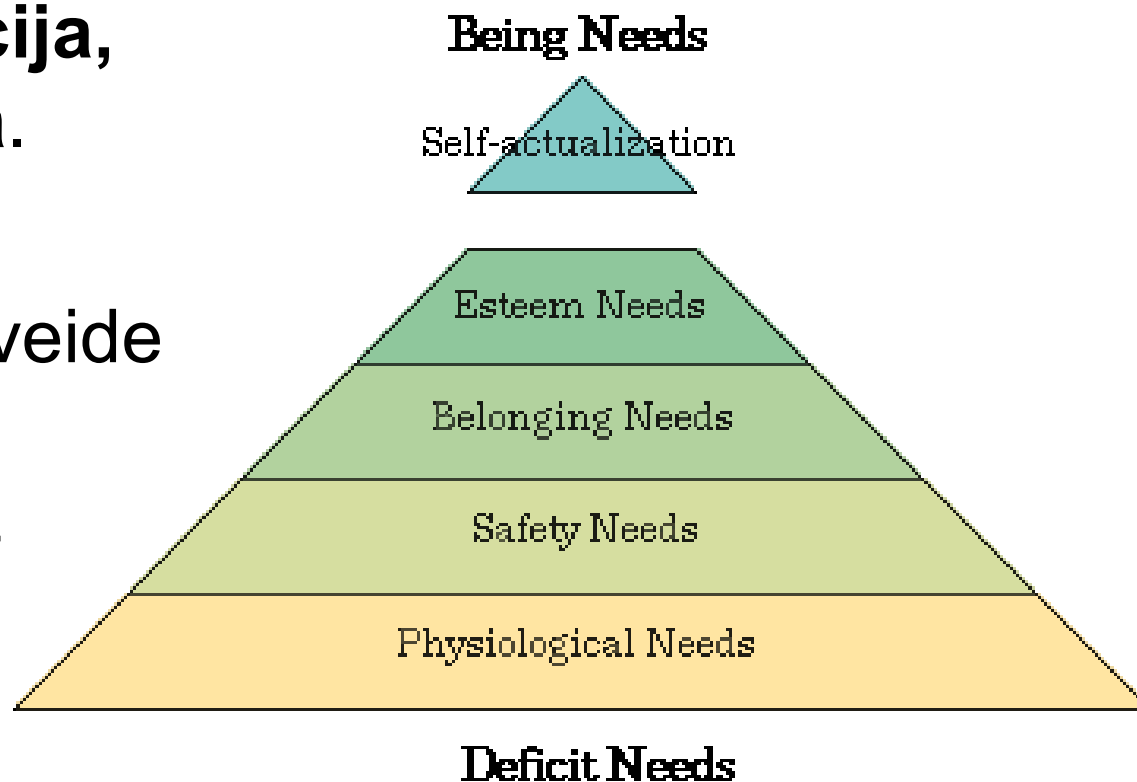
Vajadzību hierarhija (A. Maslovs)

- **Deficītās (*izdzīvošanas*) vajadzības – ja apmierinātas, vairs neizjūt (*kādu laiku* 😊).**
- **Cieņa:** statuss, slava, reputācija (*zemākās*), pašcieņa, kompetences izjūta, autonomija, brīvība (*augstākās*)
- **Piederība,** sadarbība, emocionāla tuvība → vēlme biedroties, draudzēties, dzīvot kopā ar kādu
- **Drošība,** stabilitāte, kārtība, paredzamība u.c. → bailes, nedrošība
- **Fizioloģiskās:** elpot, dzert, atpūsties, būt siltumā, izvadīt atkritumus, kustēties, → slāpes, izsalkums u.c.

Vajadzību hierarhija (A. Maslovs)

- Eksistenciālās (*izaugsmes*) vajadzības – **ja apmierinātas, palielinās, pastiprinās.**
- Pašaktualizācija, pašrealizācija.
- Vajadzību pilnveide dzīves laikā – no *apakšas* uz *augšu*?

Pašrealizācijas vajadzības potenciālā

- Būt **kompetentam**
- → **darbības** potenciāls
- Būt **iesaistītam** (*noderīgam*)
- → **sociālais** [attiecību] potenciāls
- Būt [autonomam] **noteicējam**
- → **pašregulācijas** potenciāls

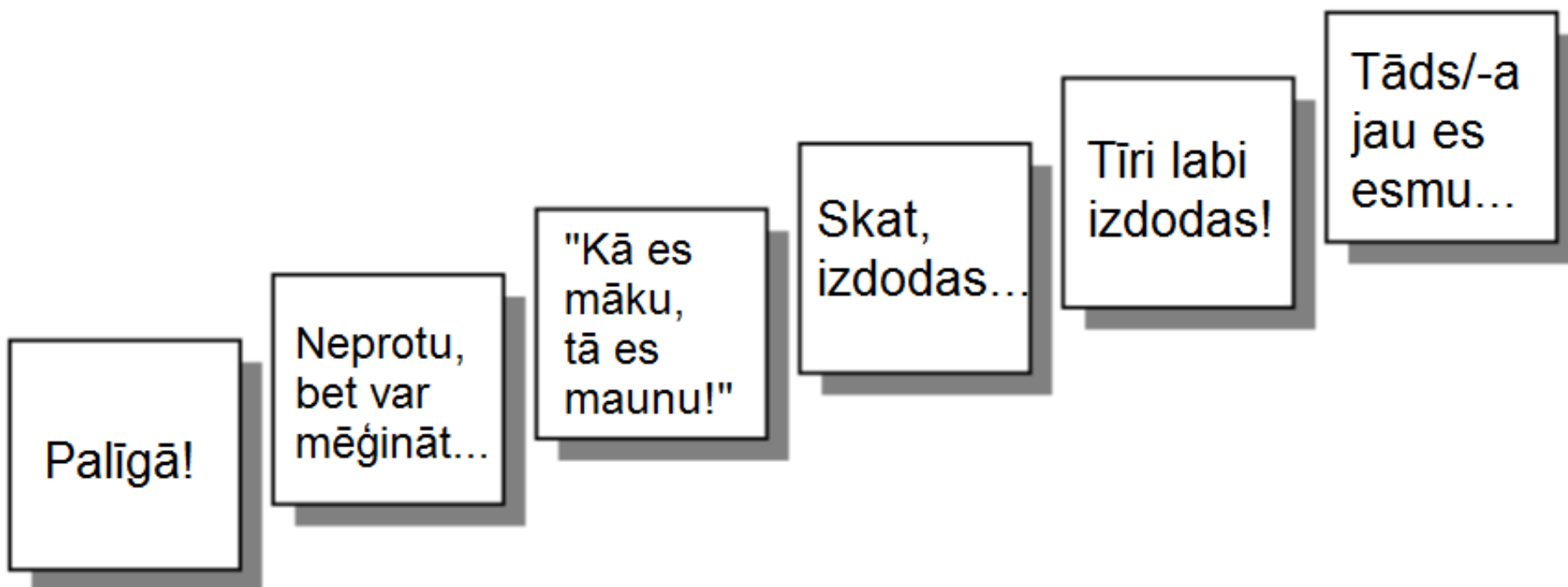
(Deci, Ryan)

Secinājumi

- Lai rosinātu **uzvedības vadības potenciāla** (*vajadzību*) veidošanos un pilnveidi, nepieciešama tāda «**mijiedarbība ar sociālo vidi**», kurā bērnam, (jaunietim u.c.) ir **iespēja un nepieciešamība būt kompetentam** (*zinošam, protošam u.c.*), **iesaistītam attiecībās** (*noderīgām*) un [autonomam] **noteicējam** (*lēmumu pieņēmējam, atbildīgam u.c.*).

Kompetences veidošanās cikls

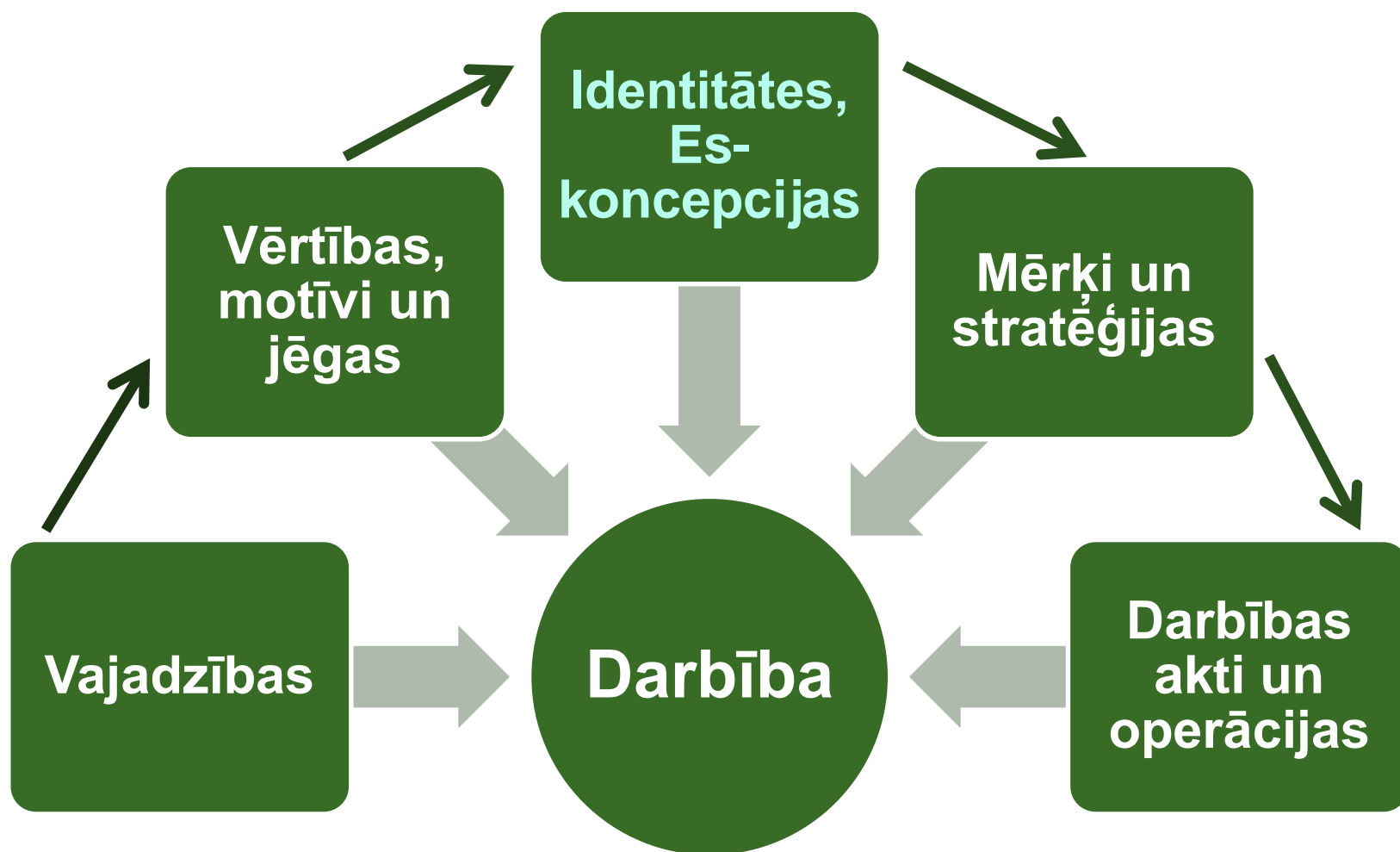

Reynolds, 1965

Pieredzē balstīta mācīšanās

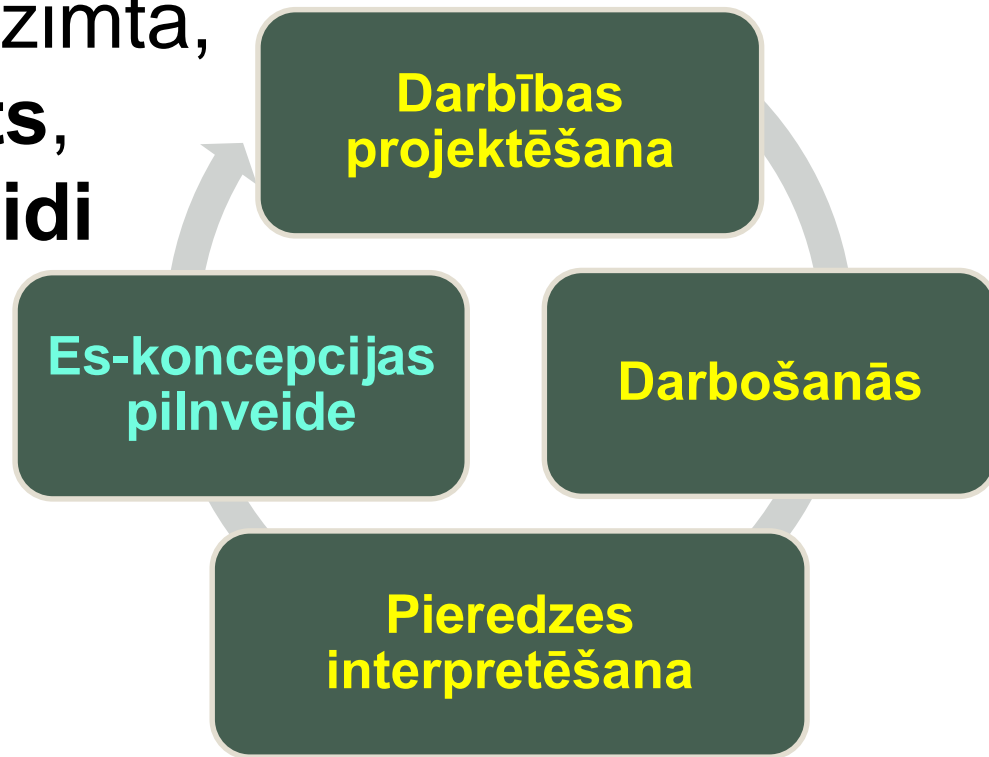
- Kompetence ir izglītības procesā iegūta, zināšanās, **pieredzē**, vērtībās un attieksmēs **balstīta spēja**...
- Kompetenci (potenciālu) izmanto un pilnveido **darbībā**.
- Secinājums – **noteiktas** kompetences pilnveidei nepieciešama **noteiktas darbības pieredze**.
 - **Uzvedības vadības kompetences pilnveidei nepieciešama uzvedības vadības pieredze**

Uzvedība veidojas darbībā

Es-koncepcija

- Kompleksa, dinamiska sistēma, kas ietver indivīda ar sevi saistītos **uzskatus**, **pārliecības** un **attieksmes**.
- Es-koncepcija nav iedzimta, to **konstruē katrs pats**, **mijiedarbojoties ar vidi** un **reflektējot** un **interpretējot šo mijiedarbību**
(Purkey, 1988; Huitt, 2011).

«Trīs vaļi»

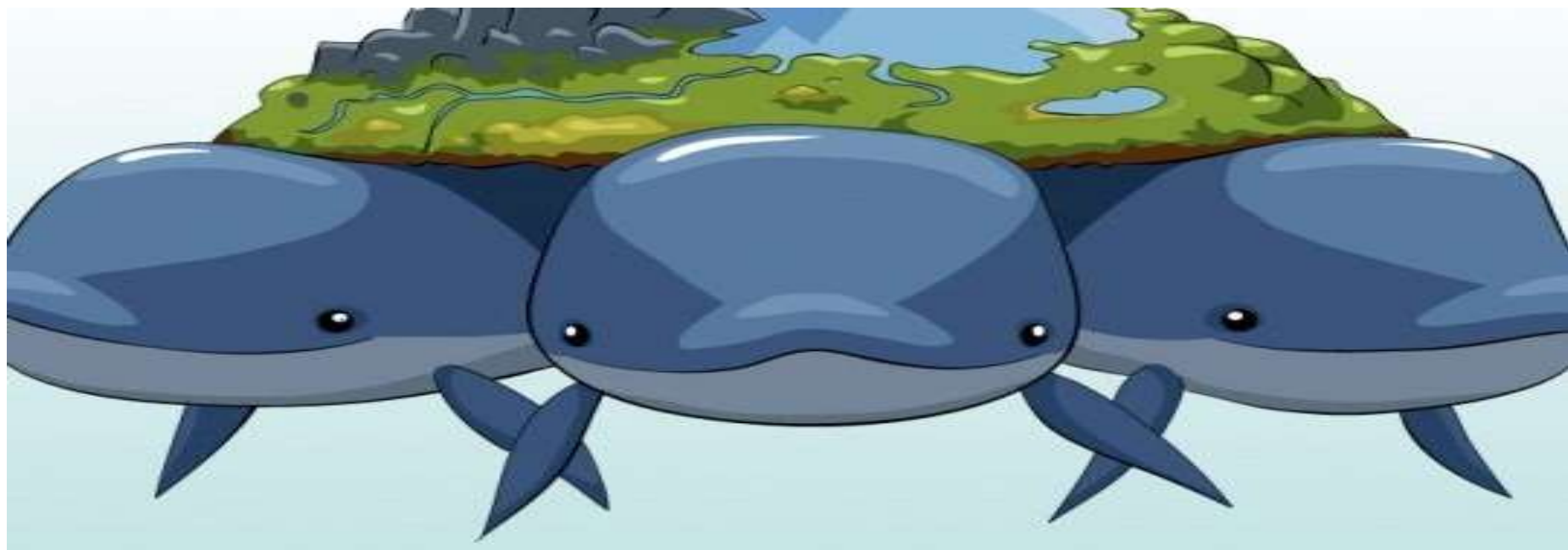
Refleksija

Komunikācija

Darbība

UZVEDĪBAS VADĪBAS KOMPETENCES PILNVEIDE

Pašnoteikšanās (autonomijas)
veidošanās atbalsts.

Pielikums.

Pašnoteikšanās veidošanās

- Bērnība (2 – 5 gv.)
- Sākumskola (6 – 8 gv.)
- Sākumskola (9 – 11 gv.)
- Vidusskola (12 – 18 gv.)

Idejas no:

1. Sands D.J., Wehmeyer M.L. (Eds.) (1996) *Self-determination across the life-span: Independence and choice for people with disabilities*. Baltimore: Paul H. Brookes.
2. Wehmeyer M.L. (2007). *Promoting Self-Determination in Students with Developmental Disabilities* . London, New York, The Guilford Press.

2 – 5 g.v.

1. **Strukturētu lēmumu pieņemšanas iespējas un pieaugušā rosināta nepieciešamība (turpmāk – iespējas), piem., vienas no 2 alternatīvām** (apgērbs, ēdiens, brīvā laika pavadīšana u.c.) **izvēle** (vai [nu]..., vai [arī]...)
2. **Pozitīvu vai negatīvu izvēļu veidošanas (lēmumu pieņemšanas) iespējas**
 - Mums vēl ir 10 minūtes [brīva, nepiepildīta] laika. Ko mēs varētu izdarīt?
 - Tu izlēji pienu! Kā tu varētu to saslaucīt?

2 – 5 g.v.

3. Veidojoša un konstruktīva **atgriezeniskā saite par nesenā pagātnē pieņemtajiem lēmumiem**

- Tu lēkāji pa rotaļlietu un tā vairs nedarbojās. Ko Tev [ne]vajadzētu darīt nākamreiz?
- Kad Tu kļiedi, es nedarīju to, ko Tu man ieteici. Ko Tu varēji darīt savādāk?

4. **Iespējas pieņemt lēmumus saistībā ar paredzamām aktivitātēm**, piem., izvēlēties apģērbu, līdzņemamo ēdienu u.c. rītdienas nodarbībām (aktivitātēm) u.tml.

2 – 5 g.v.

5. Iespējas salīdzināt savas darbības (rīcības, darba) rezultātu ar paraugu

- Vai Tu esi izvēlējies tādas pašas krāsas kā grāmatā?
- Redzi, attēlā mašīna atrodas aiz koka!

6. Iespēja atbildēt uz tiešiem, slēgtiem jautājumiem, salīdzinot savu sniegumu ar paraugu

- Vai visas rotaļlietas tagad ir grozā?
- Es zināšu, ka Tu esi pabeidzis darbu tad, kad Tu būsi...

6 – 8 g.v.

1. Iespēja **izvēlēties vienu no vairākām stratēģijām**

- Kad Tu labāk iegaumē: tad, ja uzraksti, vairākkārt izlasi vai noklausies, vai skaļi atkārtoti dzejoli?
- Kā to visātrāk/ visvienkāršāk varētu uzzīmēt?

6 – 8 g.v.

2. Iespēja pārrunāt nesenā pagātnē patstāvīgi pieņemtos lēmumus un to sekas

- Šorīt Tu iztērēji savu pusdienu naudu, lai nopirktu.... Tagad, pusdienlaikā, Tu esi izsalcis. Kā Tu varēji (Tev vajadzēja) rīkoties?
- Es atceros, Tu teici, ka jaku nevajadzēs, tādēļ Tu to nevilksi. Tu neuzvilki jaku. Kas notika tālāk?

6 – 8 g.v.

3. Iedrošinājums **skaļi izrunāt, noformulēt problēmu (uzdevumu) risināšanas gaitu**
 - Pasaki skaļi, ko Tu **domā**, kad Tu mēģini....
 - Tu esi pazaudēji mājas atslēgas. Ko tu **domā** darīt?
4. Iespējas **izzināt, apspriest, sarunāties par savu mācību darbu** (kas labāk padodas, kā vieglāk apgūt, iemācīties u.c.),
5. Iespējas **pašam/ -ai sistemātiski novērtēt savu mācību darbu.**

6 – 8 g.v.

- 6. Iespējas patstāvīgi izvirzīt sev mērķus un pakāpeniski novērtēt to sasniegšanas gaitu**
- Tu teici, ka vēlies šonedēļ... Ko no iecerētā Tu jau esi izdarījis.....?
 - Izkrāso plānotajā (kalendārā, dienasgrāmatā u.c.) ..., lai redzētu, cik tev vēl atlicis...!

9 – 11 g.v.

1. **Atbalsts pieņemamo lēmumu sistemātiskas analīzes un izvērtēšanas apgūvē** (problēmas uzrakstīšana lapas augšdaļā, iespējamie risinājumi, katra risinājuma priekšrocības un trūkumi u.c.)
 2. **Sistēmiskas struktūras izmantošana pagātnes lēmumu analīzē un izvērtēšanā, pamatojoties uz to sekām.**
- Tu **biji...., tādēļ....** Tagad... Ko Tu varēji **darīt savādāk?** Kas tad **būtu noticis?**

9 – 11 g.v.

3. Iespējas **uzņemties atbildību par** patstāvīgi izvirzītā personīgā vai izglītības mērķa sasniegšanu:

- izvirzīt mērķi, to pierakstīt,
- pārdomāt un pierakstīt iespējamās mērķa sasniegšanas **stratēģijas**,
- izmēģināt tās un izvērtēt sasniegtos rezultātus,
- periodiski izvērtēt mērķa sasniegšanas gaitu,
- koriģēt mērķi, stratēģijas u.c.

9 – 11 g.v.

4. Iespējas **systemātiski analizēt situācijas no cita (piem., pieaugušā) redzes leņķa (skatupunkta), palīdzība un atbalsts, lai saprastu, kā cits (pieaugušais) varētu justies un ko domāt noteiktās situācijās**
 - Ko **jūt** un ko **domā** treneris, ja skolēns vienmēr kavē treniņa sākumu?
 - Ko **jūt** un ko **domā** bibliotekārs, ja skolēns atnes sabojātu grāmatu u.c.?

9 – 11 g.v.

5. Iespējas **emocionāli drošā veidā** izvērtēt savu **sniegumu** (*performance*): noteikt snieguma stiprās puses un trūkumus, pārdomāt un izmēģināt iespējamās snieguma pilnveides (uzlabošanas) stratēģijas un atkārtoti izvērtēt sniegumu
- *Pētnieciskajā darbā saņemts zemāks vērtējums, nekā skolēns vēlas. Ko **varēja darīt**, lai darbs būtu labāks?*
 - Kurus nosacījumus Tu neizpildīji?
 - Ko **vēl var darīt**, lai to pilnveidotu (uzlabotu)?

12 – 18 g.v.

1. iespējas (**un pieaugušo rosināta nepieciešamība**) **patstāvīgi** pieņemt lēmumus, kas nozīmīgi ietekmē ikdienu un dzīvi nākotnē, piem., izvirzīt sev mācību mērķus, izpētīt karjeras iespējas, plānot laiku, ēšanas un miega režīmu u.c.

12 – 18 g.v.

2. Atbalsts **patstāvīgi pieņemto lēmumu, mērķu un snieguma izmaiņu savstarpējās saistības saskatīšanā**

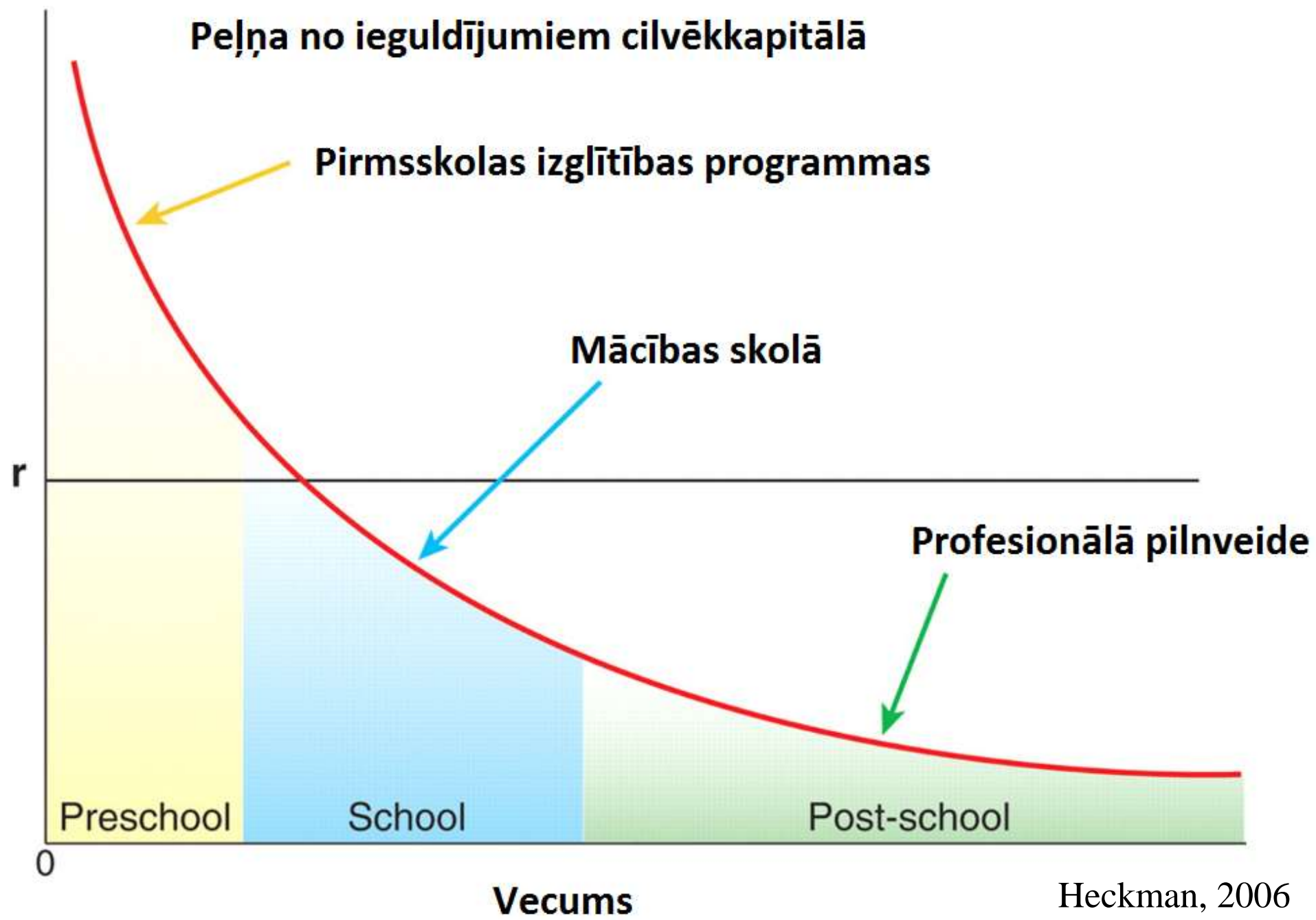
- Vakar Tu nolēmi agri likties gulēt. Šodien Tev pārbaudes darbā ir 10 . Šķiet, izgulēšanās palīdz Tev saņemt augstākus vērtējumus pārbaudes darbos...
- Tu nolēmi tērēt ēšanai tikai pusi no savas pusdienu naudas un, skat, Tev jau ir iekrāti... Drīz Tu varēsi nopirkt...!

12 – 18 g.v.

3. Atbalsts patstāvīgi izvirzīto ilgtermiņa mērķu sasniegšanas **stratēģiju** (īstermiņa **mērķu secības**) izveidošanā
- Lai saņemtu iecerēto “*augstāku vērtējumu matemātikā*”, nepieciešams
 1. atkārtoti pārbaudīt nododamos mājas darbus,
 2. pavingrināties vakaros pirms pārbaudes darbiem un
 3. nekautrēties uzdot jautājumus neskaidrību gadījumos.

12 – 18 g.v.

4. Atbalsts realitātei atbilstoša **priekšstata par trūkumiem** pieņemšanā un trūkumu pārvarēšanas risinājumu meklēšanā.
5. **Atbalsts** [akadēmiskā un sociālā] **atbalsta meklējumos**, piem., kā lūgt padomu, ieteikumu skolotājiem, atbalsta personālam u.c.
 - Kā Tu varētu pajautāt (palūgt)...?
 - Kā palūgt papildlaiku patstāvīgā darba pabeigšanai?

Noslēgumam

- Jo vecāki bērni, jo grūtāk mainīt izveidotos problemātiskās uzvedības modeļus.
- Svarīgi pēc iespējas agrāk pamanīt uzvedības problēmas un uzsākt korekciju.
- Uzvedības korekcija ir ilgstošs process. Visiem – gan bērnam, gan apkārtējiem.
- Mainīt bērna uzvedību iespējams vienīgi mainot visu viņa *saskarsmes loka* dalībnieku uzvedību.
- **Vienotība un Sadarbība ...**

PALDIES PAR **SADARBĪBU!**

Jautājumi, komentāri, ieteikumi?!